

Prisen for
Jødernes flukt

Innledning	2
Oppstart og organisering	3
Metode	3
Systematikk	3
De sjokkerende krigsdokumentene	4
Å se med 1942-øyne	4
Døde kilder snakker ikke	5
Å bygge tillit i en pandemi	5
Å bli kjent uten å møtes	6
Fase én: Hele flukthistorien	7
Store spørsmål	7
Aktiv lytting	8
Tone og empati	8
Fase to: 80 år gamle detaljer	8
Aldri si dette	9
Å stille kritiske spørsmål	10
Motstand i det jødiske miljøet	10
Motstand blant krigshistorikere	11
Hvor er alle journalistene?	12
Kilde snakker etter 75 års taushet	13
Gjennombruddet med brevene	14
Beregning av årslønn	15
Samfunnsoppdraget eller salg	15
De jødiske ungdommene	15
Saken utvikler seg	16
Dokumenter, lydbånd og illegale aviser	17
Etiske utfordringer	17
Anonymisering	17
Dokumentasjon	18
Spesielle erfaringer	18
Dette er nytt	18
Konsekvens	19

Oslo, 10. januar 2021

Johanna Magdalena Husebye (Tlf: 93894283) Avisen Dagen, Nedre Slottsgate 23, 0157 Oslo.

Publisert fra juni 2020 til desember 2020.

Takk til: Ingjerd Våge, Vebjørn Selbekk, Kristine Holmelid, Per Christian Magnus, Dagen-redaksjonen, kilder, venner og familie som gjorde disse sakene mulig.

Innledning

Det tok 78 år før jødiske Fredrik Styr fortalte hvor mye hans familie hadde betalt til norske redningsmenn for å unnsnippe døden i gasskamrene. En maidag i Oslo i 2020 satt han overfor en journalist og brøt tausheten for første gang.

– Det er fortiet. Man ripper opp i noe som er veldig sårt, og det er ikke en god følelse. Alle visste det i ettertid. Men en ting er å vite, og en annen ting er å snakke om det, sa Styr til meg den dagen.

Prisen for hans families liv var 30.000 kroner. I 1942 tilsvarte det åtte gjennomsnittlige årslønner, ifølge tall fra Statistisk Sentralbyrå. Såvidt Dagen kjenner til har en slik sum for jødisk flukt ikke vært omtalt i norske medier tidligere. Styr er en av de få som er igjen og som kan fortelle historien, en historie mange jødiske familier i Norge deler.

Forfatter og journalist Marte Michelets bok *Hva visste Hjemmefronten?* slo ned som et lynnedslag da den ble sluppet i 2018. Høsten 2020 kom krigshistorikere med «motboken» *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten*, noe som førte til den kanskje største og mest dyptgripende offentlige debatten i Norge i år. Julen 2020 kom også storfilmene «Den største forbrytelsen» om deportasjonen av de norske jødene.

Ved første øyekast kan sinnet og temperaturen i debatten være vanskelig å forstå, men de sterke motsetningene går inn i en dypere konflikt enn kildekritikk og faktafeil. Den problematiserer et av samtidens mest brennbare ideologiske tema - synet på nasjonalstaten. Historien vi har hørt og blitt fortalt i over 80 år som har formet vårt syn på hva Norge er, er den virkelig sann?

Dette året har Dagen levert journalistikk rett inn i en viktig løpende debatt og tatt et dypdykk inn i en brennbar tematikk som i hovedsak kun har foregått på debattplass. For første gang har historier om hva de norske jødene betalte for flukten til Sverige blitt fortalt, og krigsdokumenter som bygger opp om dette er brakt frem i lyset. Gjennom grundig metodisk kildearbeid har vi fått kilder i tale som aldri har snakket om dette før.

Å få det til har krevd kildepleie over tid, grundig intervjueteknikk, bygging av tillit, tid, systematikk og evnen til å kjempe seg gjennom motstand fra deler av det jødiske miljøet og ledende krigshistorikere. Begge sider var skeptiske til at denne tematikken skulle belyses og mente det var bedre om man lot være å skrive om dette. Historiene rokket ved heltebildet til motstandsbevegelsen som har dominert krigshistorien i Norge gjennom mange år. Noen av jødene var redde for å bli sett på som «de andre» i stedet for som nordmenn, slik situasjonen var under krigen. Frykten for antisemittisme er for dem høyst levende også i 2020.

Som 25 år gammel journalist har jeg kunnet gå inn i tematikken med et åpent blikk uten etterkrigstidens ballast av historiske erfaringer. Historiene som har kommet frem har sjokkert meg og ført til at jeg til tider har skammet meg over å være norsk. I en video jeg fikk tilgang til fikk jeg høre fra tidsvitner hvordan nordmenn gikk gjennom jødiske hjem for å finne verdifulle gjenstander. Andre fortalte hvordan nordmenn lurte jøder for penger mens de sto på grensen til Sverige. Det som kom frem i vår serie av saker er ikke bare de norske jødene historie, men hele Norges historie. Det var nordmenn som flyktet fra Holocaust, nordmenn som hjalp, men også nordmenn som stjal penger, krevde betaling og overtok jødene leiligheter da de var borte.

Krigen vekker sterke følelser hos folk, uansett hvor mange år som har gått. Det var en traumatisk krise og en unntakstilstand som varte over flere år. Det handlet om liv og død og kampen for det man trodde på og hadde

kjært. Fordelen min som 25-åring er at jeg lettere kan distansere meg fra disse følelsene. Årene etter krigen formet store deler av hverdagen, kulturen og samfunnsstrukturene i Norge, men det er mye fjernere for min generasjon som har vokst opp i en annen tid. Da er det lettere å stille de kritiske spørsmålene som det ikke var like stort rom for da sårene skulle leges og landet skulle bygges opp på nytt.

I 2020 opplevde jeg at sjansene for å få historiene om hva jødene betalte for flukten frem i lyset var i ferd med å forsvinne, men spørsmålet som meldte seg igjen og igjen for min del var: «Hvorfor har ikke vi lært eller hørt om dette før?». I Danmark og Nederland har det vært en debatt om hva jødene betalte for flukt, men et slikt ordskifte har manglet i Norge. Da jeg studerte journalistikk hadde jeg aldri trodd at jeg som ung journalist ville ha mulighet til å skrive saker som kunne belyse og korrigere historieskrivingen over 80 år etter krigen. Min naive tanke da var at alle historiene alt var fortalt av andre journalister. Nå vet jeg at arbeidet jeg har gjort bare har avdekket en liten del av det som ikke er blitt fortalt.

Oppstart og organisering

Dagen har gjennom mange tiår laget journalistikk om Holocaust, de norske jødene historie og Det Mosaiske Trossamfund, som et viktig del av vårt samfunnsoppdrag. Dette kan ha medvirket til at en kilde valgte å kontakte sjefredaktør Vebjørn Selbekk våren 2020.

2. mars 2020 kom en person til redaksjonslokalet i Oslo og hadde et to timers langt møte med Selbekk. Da han kom tilbake igjen for et nytt møte noen dager senere ble jeg engasjert som ansvarlig journalist. Kilden hadde informasjon om krigshistorien som det var motstand mot å snakke om - både i historikermiljøet og det jødiske miljøet. På det tidspunktet forsto jeg ikke hvorfor.

Kilden hadde betalt en høy personlig pris, blant annet i arbeidslivet, fordi han var opptatt av at dette skulle bli belyst. Vedkommende hadde dokumenter fra krigen som han ønsket at vi skulle se på. Både sjefredaktøren og jeg oppfattet kilden som troverdig da han var svært åpen om sin tendens og forutsetninger, og kunne svare på alle våre kritiske spørsmål. Historien han la frem endret seg heller ikke underveis. Selbekk gav meg tillatelse til å undersøke nærmere det som hadde kommet frem i møte med kilden.

Samme dag koblet jeg på Senter for Undersøkende journalistikk (SUJO) i Bergen da vi så at saken hadde potensial til å bli et større undersøkende prosjekt og vi ønsket bistand fra folk som hadde mer erfaring med slik journalistikk enn oss. Kristine Holmelid og Per Christian Magnus takket ja og ble veiledere på prosjektet gjennom SUJO. Jeg var eneste journalist på saken, i tett samarbeid med reportasjelederne Vebjørn Selbekk og Ingjerd Våge.

Jeg jobbet med prosjektet fra mars til juni, noen uker på fulltid, men ellers på deltid mens jeg dekket koronapandemien og andre nyhetssaker.

Metode

Systematikk

Det er umulig å jobbe med et prosjekt av og på over flere måneder uten struktur. 5. mars etablerte jeg en mappe i Google-disk som har vært prosjektets dokumentsamling. Den inneholder alle notater, bilder, dokumenter og kildelister, en fra 1942 og en fra 2020. Kildelisten inneholdt kategorier som tittel, posisjon, rolle høsten 1942 og levetid. Der førte jeg inn for eksempel «motstandsmann», «tidsvitne», «grenselos» eller «gestapo». Listen fra 2020 hadde samme kategorier og hjalp meg å holde oversikt over slekt og etterkommere.

I tillegg til kildelisten inneholdt dokumentsamlingen mapper med dokumenter, bilder, en logg skrevet dag for dag gjennom prosjektet, intervjuer og bakgrunnsamtaler. Uten dette systemet hadde jeg ikke klart å

sortere informasjonen eller å finne nye ledetråder på tvers av kilder og dokumentasjon. Systematikken hjalp meg å holde oversikt og utvikle prosjektet slik at arbeidet hele tiden gikk fremover. Dette var spesielt viktig i de periodene hvor jeg kunne være borte fra prosjektet i noen dager av hensyn til andre saker. Ved hjelp av dette systemet fant jeg alltid tilbake til de riktige dokumentene, intervjuene, og datoer for når jeg hadde gjort hva.

De sjokkerende krigsdokumentene

Gjennom kilden fikk jeg tilgang til krigsdokumenter datert 1942. Det var blant annet gamle politiavhør skrevet på skrivemaskin, brev og rapporter. For første gang kunne jeg lese den fryktede gestapolederen Siegfried Wolfgang Fehmers egne ord om jødernes flukt mot «høy betaling». Rapporten han skrev før sin død var over 300 sider lang og kjent blant historikere, men aldri før hadde hans ord om jødernes flukt blitt omtalt. Vi ønsket å bruke rapporten fordi en kilde som han belyste tematikken med et helt annet perspektiv og forutsetninger enn historikere, motstandsfolk eller overlevende. Fehmer var kjent for sine torturmetoder og fotografiske minne. Da jeg undersøkte hans fortid var det lett å forstå hvorfor han hadde vært så fryktet av nordmenn.

For å verifisere informasjonen i krigsdokumentene og frigjøre meg selv fra tipser-kilden brukte jeg alt jeg kunne finne av annet materiale og dokumentasjon. Jeg søkte i artikler fra mediearkivet A-tekst med søkeord som «jødene betalte» eller «jøder» og «betaling». Kjente og mindre kjente flukthistorier ble gjennomgått for å se om penger eller midler ble nevnt. Jeg søkte også i masteroppgaver, bacheloroppgaver, doktorgrader og krigshistorikers bøker på leting etter informasjon om penger eller betaling. Det var mye informasjon om krigen og høsten 1942, men lite som handlet om penger.

Tidligere hadde jeg bare blitt eksponert for det jeg lærte på skolen om behandlingen av jødene under krigen, samt noe faglitteratur og debattstoff. Jeg kjente til at norske politimenn hadde arrestert jødene, men kjente ikke til at penger hadde vært involvert på noen måte for dem som klarte å flykte. Jeg forsøkte å sette til side alt jeg visste - og trodde jeg visste - da jeg gikk gjennom dokumentene. Det handlet om å tilegne seg kunnskap og se på tematikken så objektivt og nøytralt som mulig. Å bruke objektivitet som metode er noe jeg lærte på studiet. Det har betydd mye for måten jeg setter meg inn i nye saker. Det er umulig for en person å være objektiv i seg selv. Derfor må man benytte verktøy der man konstant stiller kritiske spørsmål og forsøker å se saken fra alle sider, uansett hvor fristende det er å la være.

Selv om dokumentene var sjokkerende lesing og snudde det inntrykket jeg hadde av krigen og motstandsbevegelsen i Norge på hodet, var det viktig å opprettholde åpenhet og kritisk sans så jeg ikke ble blind for nye perspektiv og nye spor tidlig i prosessen.

Å se med 1942-øyne

Høsten 1942 er sentral i norsk krigshistorie. 26. oktober det året ble alle jødiske menn arrestert og sendt i fangeleir. En måned senere, 26. november, ble også kvinner og barn tatt og 532 norske jøder ble sendt til Polen med skipet «Donau». 1. desember ankom de norske jødene dødsleiren Auschwitz og over 300 ble drept samme dag. Nesten alle de øvrige døde i løpet av de neste ukene.

I startfasen av prosjektet brukte jeg mye tid på å tilegne meg kunnskap om blant annet situasjonen for jødene i tiden opp mot november 1942, hvem motstandsbevegelsen fryktet mest i Gestapo og hvorfor, grenseløser, fluktruter, illegal aktivitet og forskjellen på sivorg, milorg og den kommunistiske grenen av motstandsbevegelsen.

Jeg kunne ikke se på krigen med et 2020-blikk for å forstå. Jeg måtte late som jeg levde en bestemt høstdag i 1942 og se for meg at jeg ikke visste noe som helst av hva som kom til å skje etter den dagen. Slik var det

for flyktningene og hjelperne da alle valg ble tatt. De kunne ikke ta avgjørelser basert på all informasjonen vi har i dag. Denne øvelsen forberedte meg både til å skrive historiene best mulig, men også i å utvikle gode spørsmål i møte med kildene.

De antisemittiske holdningene mot norske jøder i krigsdokumentene sjokkerte meg. Som dette avsnittet fra rutesjef i Sivorg, Sverre Lie, hvor de norske jødene ikke regnes som «våre egne»: «Det blev avtalt at man fortsatt skulde kreve av jødene at de som hadde anledning til det betalte en større andel av hensyn til de som intet hadde og som foruten at de blev befordret gratis også blev forsynt med penger for at de ikke skulde komme tomhendt over grensen (...) Våre egne skulde ikke betale for transporten» (Rapport fra april 1943 til legasjonen i Stockholm)

80 år senere er frykten for antisemittisme fortsatt reell i det jødiske miljøet. De er en liten minoritet i Norge og de fleste holder en lav profil. Selv om dokumentene var sterke - og flere ikke offentlig kjent - ville de muntlige kildene være avgjørende for prosjektet. Jeg måtte ha med mennesker fra det jødiske miljøet som kunne fortelle historien og gjøre den levende igjen. Samtidig visste jeg at det kom til å bli utfordrende å finne.

Døde kilder snakker ikke

I Norge i 2020 er det veldig få Holocaust-overlevende igjen. Samuel Steinmann, som døde i 2015, var den siste gjenlevende fra leiren i Auschwitz som ble deportert med «Donau» i november 1942. De som var barn under flukten over grensen til Sverige samme høst er over 80 år i dag. Dermed er det få kilder som kan bekrefte eller belyse tematikken om betaling. Likevel hadde jeg et håp om at det ikke var for sent. I jødisk kultur er det et ordtak som sier: «Jøder dør to ganger. En gang når hjertet slutter å slå og en gang til når man ikke lenger snakkes om eller huskes av noen». Det er en veldig stor del av kulturen å gjenfortelle og minnes dem man har mistet.

Selv om penger for flukt var fortiet i mange jødiske familier visste jeg at noen barn og barnebarn likevel ville ha kjennskap til det eller vite detaljer som kunne belyse problemstillingen. God intervjueteknikk handler i stor grad om å hente frem minner gjennom sansene og følelsene de er knyttet til. Dette forklares godt i boken *Den profesjonelle samtalen* av Asbjørn Rachlew, Geir-Egil Løken og Svein Tore Bergestuen som kom i oktober 2020. Jeg måtte bringe de kildene som fortsatt var tilgjengelig tilbake til samtalene de hadde hatt med sine foreldre og besteforeldre, eller til ruten de tok i skogen over grensen. Forskning viser at folk husker best hvis de setter seg mentalt tilbake til situasjonen de var i. Det var stor forskjell fra familie til familie hvor mye det ble snakket om flukten. Noen fikk mer informasjon først da foreldrene deres lå for døden, andre stilte flere spørsmål i oppveksten. Noen snakket aldri om tematikken.

Jeg laget en liste over muntlige kilder jeg burde kontakte basert på gamle intervjuer i A-tekst, Google-søk, og etter å ha rådført meg med SUJO og reportasjeledelsen. Listen bestod av personer i det jødiske miljøet som hadde overlevd flukten til Sverige, var opptatt av det som skjedde under krigen og som vi trodde kunne vite noe om hva deres familier eller andre hadde betalt for flukt.

12. mars begynte jeg den første kildekontakten. Samme ettermiddag stengte Norge ned.

Å bygge tillit i en pandemi

Det var rart å sitte i en krise og jobbe med en annen som på mange måter var enda verre. Jeg hadde skrevet en sak om en Holocaust-overlevende i januar 2020. Utover det sto jeg med ganske blanke ark i møte med kildene. De hadde verken kjennskap eller tillit til meg, jeg var en fremmed journalist som ønsket å snakke om traumatiske ting familien deres hadde opplevd mer enn 80 år tilbake i tid. Alt avhang derfor av hvordan jeg gikk frem. Pandemien gjorde det umulig å møtes ansikt til ansikt så alt måtte skje over telefon.

Jeg var veldig nervøs da jeg satt ved pulten min og skulle taste inn det første nummeret. Svarene jeg fikk i tiden fremover viste meg at flere kilder opplevde tematikken som vanskelig og betent:

«Det å snakke om penger og jøder er veldig vanskelig».

«Det er mye motstand i faghistorikermiljøet mot å fortelle disse historiene».

«Alt som handler om penger vil du antagelig få store problemer til å få folk til å snakke om. Jødebo-oppgjøret dekket bare en liten brøkdel av alt jødene ble frarøvet».

«Alt som handler om penger vil du nok slite stort med å få folk til å kommentere».

Jeg opplevde å ha en sterk og viktig sak, men holdt på å gi opp før jeg hadde kommet i gang for fullt. Det følte umulig for en som verken var historiker eller jødisk å skulle lage grundig og god journalistikk på et tema hvor kildene var få og det var uenighet også mellom ekspertene på feltet.

For å gjennomføre prosjektet måtte jeg ha tillit. For å bygge tillit måtte jeg dyrke og videreutvikle journalistikkens eldste metode: samtalen.

Å bli kjent uten å møtes

Hele prosessen ved intervjuene var nøye planlagt. Dette gjaldt også forberedelsene jeg gjorde i forkant. Dette handlet ikke bare om å tilegne meg kunnskap om feltet slik at personen skulle oppleve at de snakket med en journalist som var kompetent og hadde «peiling», men også å bli kjent med personene før jeg snakket med dem for første gang.

Siden jeg ikke kunne møte menneskene fysisk, måtte jeg bli kjent med dem digitalt. På sosiale medier fikk jeg et inntrykk av vedkommende sin personlighet og om de var kjent i offentligheten. Jeg leste meg opp på familiehistoriene til hver person. Informasjonen fant jeg i aviser, i Store norske leksikon, på Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) på Jødiske museums sider eller i bøker. Dette gav et inntrykk av hvor medievant personen var, hvor mye jeg burde forklare om den journalistiske prosessen, hvem de kjente til i det jødiske miljøet, og hvor åpen de tidligere hadde vært om sin historie. Noen av kildene var kjent for meg, andre hadde navn jeg aldri hadde hørt om. En slik kartlegging gjorde at jeg kom over stadig nye aktuelle navn og nettverk.

Etter at jeg hadde skaffet meg et mer helhetlig inntrykk av en person forsøkte jeg å få et bilde av hvor personen hadde stått i forrige Michelet-debatt i 2018. Betaling hadde vært et begrenset tema i Michelets bok, kun tilknyttet flyktningsaksjonen Carl Fredriksens Transport, og jeg visste at det hun hadde skrevet hadde fått en blandet mottakelse av publikum. Ståstedet i den debatten hadde betydning for hvordan jeg la frem saken for kildene. Hvis personen var svært kritisk til Michelet var det viktigere å forklare dyptgående om mitt samfunnsoppdrag som journalist og formålet med å ta opp dette temaet. Det var også viktig å forklare at journalistikk er noe helt annet en fagprosa. Jeg sa at min oppgave som journalist ikke var å ta side i debatten, men å belyse en viktig del av norsk krigshistorie som ikke hadde kommet frem tidligere. Michelet-boken var et viktig bakteppe i arbeidet med disse sakene. Den hadde åpnet døren på gløtt for å kritisere de etablerte heltehistoriene, og jeg har sjelden sett en så brutal og betent debatt som den som utspant seg etter utgivelsen. Hun pirket borti etablerte sannheter som veldig få hadde våget å røre før henne. Det var viktig lærdom for meg og gjorde meg mer bevisst på hvor vanskelig sakene jeg skrev kunne være for noen. Jeg så ikke for meg våren 2020 at det snart ville bli en ny og større Michelet-debatt.

For de mest krevende intervjuene og samtalene hadde jeg et digitalt forberedelsesmøte på forhånd med SUJO og reportasjeledelsen hvor vi diskuterte hva jeg kunne si, hvordan det kunne bli mottatt og alle scenarioene som kunne spilles ut. Kunne personen bli sint? Legge på? Bryte ut i gråt? Det gjorde meg

tryggere i forkant av intervjuet så jeg kunne fokusere mer på å lytte aktivt. Det var også nyttig da jeg utarbeidet intervju-metodikken gjengitt nedenfor.

Fase én: Hele flukthistorien

Metoden brukt over førte til tilpasninger av hvert intervju, men jeg vil nedenfor gjengi en typisk bakgrunnssamtale for å vise og begrunne hvordan jeg metodisk gikk frem for å få folk i tale. Jeg kan ikke gjengi en enkelt kildes svar av hensyn til kildevernet.

Kilde: Hallo

Journalist: Hei, dette er Johanna Magdalena Husebye, journalist i avisen Dagen som ringer. Er jeg kommet til XX?

Kilde: Ja

Journalist: Har du noen minutter ledig tid? Så skal jeg forklare hvorfor jeg ringer.

Jeg sa alltid «avisen Dagen» utover bare «Dagen» i tilfelle kilden ikke kjente til avisen. Det er også vesentlig å spørre om kilden har tid til å snakke. Jeg visste at samtalen som kom ville være krevende og kreve tid, og da opplever kilden også at du respekterer deres tid og ikke automatisk regner med at de har tid til å snakke med deg.

Kilde: Ja jeg har litt tid, hva gjelder det?

Journalist: Jeg jobber med en litt vanskelig, undersøkende sak. Den handler om de norske jødernes flukt under andre verdenskrig og hva de betalte (noen sekunders pause). Jeg har forstått at dette er et veldig krevende og følsomt tema, så beklager om denne telefonen kommer litt ut av det blå. Jeg driver og ringer flere kilder i det jødiske miljøet for å høre litt hva de tenker om dette så jeg kan danne meg et så korrekt bilde som mulig. Dette er ikke et intervju, men en bakgrunnssamtale. Er dette med jøder og betaling for flukt er en tematikk du har hørt om eller kjenner til?

Mange av dem jeg ringte hadde mistet flere slektninger i gasskamrene, og overlevde ene og alene fordi familien deres klarte å flykte til Sverige. Derfor var det viktig å anerkjenne at jeg forsto at dette ikke var som å snakke om hverdagslige ting for de involverte. Jeg nevnte også for kildene at jeg kontaktet flere fordi det å ikke være helt alene gjerne gir dem større trygghet og øker sjansen for at de har lyst å fortelle. Det var også viktig å legge frem premissene for samtalen tidlig så de kjente seg trygg på at samtalen ble mellom dem og meg.

Journalist: Dette kommer ikke til å brukes til noe med mindre jeg får tillatelse fra deg. Blir det aktuelt vil jeg i så fall ta kontakt igjen å spørre.

Dette sa jeg alltid, og opplevde at det var en lettelse for kildene å vite. Jeg opplevde at det fikk dem til å snakke friere. Det hindrer også at kilder blir redde for at du egentlig siterer dem når de hører at du tar notater. I nesten alle tilfellene fikk jeg tillatelse senere til å sitere. Jeg avsluttet med et åpent spørsmål for å få samtalen i gang, uten å legge føringer eller forventninger til kilden. Målet var ikke å få informasjon som bekreftet min hypotese, men å få informasjon som var et så korrekt bilde av virkeligheten som mulig.

Store spørsmål

I første fase av bakgrunnssamtalene fokuserte jeg på store og åpne spørsmål for at kildene skulle snakke mest mulig fritt. Ofte kommer man på mer informasjon når en først er i gang med historien. Selv om det var et vanskelig tema var mitt inntrykk at kildene også syntes det var fint å snakke med noen uforstående som ikke var part i saken.

Spørsmål jeg brukte i denne fasen var blant annet: Hva vet du om denne tematikken? Hvorfor er dette vanskelig å snakke om? Hva er erfaringene i din familie? Hva har besteforeldrene/foreldrene dine fortalt deg om betaling? Hvordan var flukten over grensen/Hva har de fortalt deg om flukten? Hvem hjalp dere? Hvordan gikk det med resten av familien din? Hvordan snakker dere om flukt i det jødiske miljøet? Og hva synes du om at Dagen lager journalistikk på dette temaet?

Det siste spørsmålet handlet om å vise at jeg var klar over at all journalistikk man skriver, uansett hvor viktig den er, får konsekvenser for folk. Det gav meg innblikk i personens erfaring med media, hva deres motivasjon var for å medvirke i saken og hvordan de opplevde dialogen med meg. Jeg tror det er viktig som journalist å konstant minne seg selv om hvordan det er å være på den andre siden hvor man ikke har kontroll over informasjonen eller historien man forteller.

Aktiv lytting

Jeg skrev ned alt som ble sagt mens kildene snakket, og lyttet aktivt for å få med meg hver detalj av det som ble sagt. I sin bok *Den profesjonelle samtalen* forklarer forfatterne at det er stor forskjell på å lytte og å høre. Å høre er noe man gjør passivt, mens å lytte aktivt er en menneskelig prosess. «Vi lytter med ørene, hodet, øynene og følelsene våre. Det å lytte aktivt krever innsats, forpliktelse og konsentrasjon», skriver de i boken.

Siden jeg ikke hadde mulighet til å se kilden måtte jeg konsentrere meg og være aktiv på alle andre måter. Hvor godt jeg lyttet i denne fasen var avgjørende for neste fase av intervjuet. Hver detalj som en lang pause, et navn eller en scene kunne være av betydning senere og nødvendig å følge opp. Jeg lar kilden snakke så fritt som mulig, men er tydelig til stede og forsøker å forstå alt de sier og hvordan de sier det. Mens jeg tok notater satte jeg en * bak informasjon som skilte seg ut og jeg ønsket å følge opp i neste intervju-fase.

Tone og empati

Gjennom hele intervjuet passet jeg på å holde tonen i stemmen min åpen, sympatisk og nøytral. Jeg vet ikke om jeg alltid lyktes med dette, men jeg så for meg at personen i telefonen var meg. Hvis jeg hadde blitt ringt opp av en fremmed journalist hvordan ville jeg ha oppfattet det som ble sagt? Hva hadde jeg tenkt og følt? Når de ikke kunne se meg eller ha øyekontakt ble det enda viktigere å vise empati med tonen i stemmen.

I boken *Den profesjonelle samtalen* forklares også empati på en god måte: «Evnen til å oppleve og forstå hva andre føler, uten å forveksle den andre med seg selv». Å vise empati, spesielt når jeg merket at kilden syntes spørsmål var vanskelig, tror jeg gjorde sjansene større for at kildene følte seg hørt og ikke bare behandlet som en kilde til informasjon. Selv når de fortalte ting jeg syntes var oppsiktsvekkende, sjokkerende eller et gjennombrudd i prosjektet passet jeg på å holde tonen i stemmen lik. Det var det som var instinkt mitt fordi jeg tror at å vise den reaksjonen eller avbryte kan distrahere kilden fra resten av fortellingen, gjøre dem forvirret eller legge føringer på et bestemt spor altfor tidlig i samtalen.

Fase to: 80 år gamle detaljer

Etter at kilden hadde fått fortalt sin fortelling så godt de husket beveget jeg meg over på andre fase av intervjuet. Det handlet om å hente ut detaljer som tanker, følelser, steder, lukter, lyder og andre ting. Før denne fasen begynte sa jeg to ting:

** Jeg kommer til å spørre deg om en del detaljer. Jeg vet dette er ting som skjedde langt tilbake i tid og at det kan være vanskelig å huske. Hvis det er noe jeg spør om som du ikke husker bare si «jeg vet ikke», det er helt i orden. Det viktigste for meg er at jeg får høre historien akkurat slik du husker den og mest mulig korrekt.*

** Dette er en sak jeg kommer til å jobbe med i lang tid, og ikke noe som skal publiseres i morgen. Det er viktig for meg å bruke tid og gjøre dette grundig da dette er en veldig viktig sak. Formålet vårt er ikke å grave opp vonde minner, men at bildet folk har av krigen skal være så komplett og korrekt som mulig.*

Erfaringen min er at kildene ofte kan bli stresset og få et ønske om å gjøre oss journalister til lags selv om de ikke husker noe. Det er veldig menneskelig, og ikke alltid bevisst. Ved å si dette sikrer jeg i størst mulig grad at informasjonen er riktig. Dette var spesielt viktig i et prosjekt hvor det muntlig intervjuet sto så sentralt og jeg skulle hente frem minner som lå langt bak i hukommelsen og gjerne var videreført fra person til person.

I fase to handlet det om å bruke all informasjonen jeg hadde blitt fortalt i fase én og stille alle oppfølgingsspørsmål jeg ikke stilte i første runde da jeg ikke ville avbryte eller spore av kilden. Nå var det tid for spørsmål som:

Hva tenkte du da? Hva følte du da? Hvem sa det? Husker du hvilken tid på dagen det var? Var det varmt eller kaldt ute? Hva hadde de på seg? Skjedde det noe som du husker spesielt godt? Hva gjorde mest inntrykk på deg i det øyeblikket? Hvorfor tenkte du sånn? Hvor mye penger var det snakk om? Hva het de som hjalp dere? Var du redd? Hva husker du fra tiden i Sverige? Når i oppveksten lærte du om Holocaust? og hvordan reagerte du da du fant ut hva som hadde skjedd?

Fase to hadde en kombinasjon av åpne og lukkede spørsmål. Detaljene ville være viktig for å kunne faktasjekke informasjonen opp mot andre kilder og dokumenter, samt lede meg inn på nye spor og personer. Det er også veldig nyttig i skrivefasen. Detaljer som vær, følelser og tanker gav meg mulighet til å skildre været i Auschwitz da en familie kom dit, følelsen de hadde da de ble tatt imot av de svenske soldatene, eller frykten og presset man var under mens man var i dekning. Noe som gikk igjen var uvissheten flere kjente på. Uvisshet over hvor stor fare man var i, hvor familiemedlemmer var, hva som ville skje neste dag og hvem man kunne stole på.

Aldri si dette

Å høre kildene fortelle om det som skjedde var ofte intenst og følelsesladet. De kom på ting de trodde de hadde glemte, eller så for seg medlemmer av familien som var borte. Her brukte jeg intervjugrep som stillhet og språk da jeg ikke kunne se vedkommende. Stillheten gav dem tid til å hente seg inn eller tenke på hva de ville si. Jeg har også lært av mer erfarne journalister at kilder kjenner behov for å fylle stillheten og derfor snakker videre. Dette opplevde jeg at stemte og var et nyttig grep.

Språket og hvilke ord jeg brukte var også sentralt i denne fasen. Små ting som feil bruk av ord kan avspore kilder eller skape en sperre mellom deg og intervjuobjektet. Jeg kunne henvise til sabbaten hvis de skildret fra en fredag kveld, som gav kilden gode assosiasjoner og en opplevelse av å snakke med noen som forsøkte å forstå. Ellers forsøkte jeg å ikke bruke for journalistiske uttrykk som tilsvar, imøtegåelse, kildekritikk uten å forklare disse først. Jeg sa heller aldri «Jeg skjønner hva du mener» eller «det forstår jeg» da jeg av erfaring vet at dette kan provosere noen kilder. Det er umulig for meg å forstå nøyaktig hvordan de føler det med mindre jeg selv hadde vært i akkurat den situasjonen, noe jeg på ingen måte hadde. Derfor sa jeg heller «det må ha vært tungt» eller «det må ha vært vanskelig» hvis det var behov for å si noe.

Tid var nøkkelen gjennom alle samtaler. Jeg gav aldri uttrykk for å ha dårlig tid eller ikke høre etter. Jo lengre man snakker jo mer tillit blir bygget opp, de blir kjent med meg som journalist og hvordan jeg jobbet. Jeg ble kjent med dem og deres historie. Hvis et intervju varte i under 45 minutter så jeg på det som at jeg ikke hadde nådd dypt nok inn eller stilt gode nok spørsmål.

Jeg var veldig åpen om saken og hvorfor jeg ønsket å fortelle historiene om betaling. Argumenter her var at tiden snart renner ut, det er ingen andre som kan fortelle denne historien bedre enn jødene selv, og at det er en viktig del av narrativet om krigen som bør være kjent for alle generasjonene som kommer etter oss. Å stadig si dette hjalp meg å holde fokus på hvorfor jeg jobbet med prosjektet når jeg kunne bli overveldet av for mye informasjon og detaljer.

Å stille kritiske spørsmål

Videre i intervjuet gjorde jeg to ting klart for kilden:

**Jeg stiller deg en del kritiske spørsmål, dette er ikke fordi jeg tror du lyver eller ikke er troverdig, men det er en viktig del av prosessen og metoden i undersøkende prosjekter. Jeg må dokumentere alle påstander best mulig fra flere hold, da står saken mye sterkere og det blir bedre journalistikk.*

** Har du dokumenter, brev, lydspor eller andre ting som kan bygge opp om det du sier? Kjenner du eventuelt noen andre som tok samme rute, kjente denne personen, opplevde noe lignende, jeg kunne ha snakket med?*

Det er stor forskjell på erfarne og uerfarne kilder, og de fleste jeg var i kontakt med var uerfarne kilder. Det endret måten jeg opptrådte på fra det jeg gjør i ordinært nyhetsarbeid hvor en ofte er mer kortfattet før intervjuet startet mens man forklarer saken og gjøre premissene for intervjuet klare. Med disse kildene var jeg mer åpen både om prosjektet, hvor langt jeg hadde kommet, hvorfor jeg jobbet med dette, hvorfor jeg ønsket å snakke med dem og annen informasjon jeg kanskje hadde holdt tilbake ordinært. Alt dette var for å gi dem trygghet og kontroll i en situasjon som kan oppleves litt skummel. Jeg la vekt på metodikk i undersøkende journalistikk og at jeg ville bruke tid på prosjektet. Jeg lot også de sentrale kildene lese gjennom hele saken før publisering, noe jeg ikke gjør ved sitatsjekk i vanlig nyhetssaker.

De fleste kildene hadde stor forståelse for måten man må jobbe på som undersøkende journalist så lenge jeg forklarte dem metoden man jobber etter. Jeg tror det bygger mer tillit mellom kilde og journalist å være så åpen som mulig om hvordan den journalistiske prosessen fungerer. Jeg var også åpen om ting jeg ikke forsto, som for eksempel hvorfor noen jødiske familier hadde betalt så mye og andre ingenting. Å vise ydmykhet jevner ut maktforholdet mellom kilde og journalist og kan øke tilliten. Jeg ser ikke på åpenhet og ydmykhet som noe negativt, spesielt ikke i arbeid med saker som står både de involverte og Norge som nasjon nært.

Jeg opplevde at denne intervjumetodikken gav meg tillit og innpass i det jødiske miljøet. Jeg hadde kildekontakt med flere over tid og gjennom dem fikk jeg faktasjekket informasjon jeg fant underveis, for eksempel om andres erfaringer med flukt og penger stemte med dem de selv hadde hatt. Kontakter i dette miljøet gav meg også nyttig bakgrunnsinformasjon som det ikke var mulig å finne verken i arkiver eller på offentlige sider. Det hjalp meg å forstå jødiske familiers erfaringer bedre og hvordan de hadde håndtert traumene i ettertid. Å gå frem slik jeg har beskrevet overfor styrket sakene i serien og grunnfestet det skriftlige materiale.

Motstand i det jødiske miljøet

Da jeg begynte arbeidet med saken trodde jeg at alle krigshistorikere som var eksperter på feltet ville være positive til journalistikk som belyste deres felt. Jeg tok feil. Heller ikke deler av det jødiske miljøet var opptatt av at denne tematikken skulle komme frem. Oftest er det en part som mener saken er viktig og bør belyses, men her var mitt inntrykk at begge sider var redd for hva omtalen kunne føre til. Dette var noe jeg måtte jobbe gjennom ved å bruke intervjuteknikk-metoden og tiden jeg hadde til rådighet.

Da jeg snakket med kildene i det jødiske miljøet skjønte jeg hvorfor tema penger og betaling fortsatt var tabu. En person forklarte det slik: – I det jødiske miljøet så er man redd for å fokusere på penger fordi man er redd for antisemittisme reaksjoner.

Det gjorde meg veldig trist at frykten for antisemittisme fortsatt var så stor i 2020. Det var ikke hverandres reaksjoner de var mest redd for, men det norske samfunnets. I den første saken forklarte Nina Grünfeld det slik:

– Myten om den pengegriske jøden er en del av det antisemittiske narrativet, noe som gjør det vondt og vanskelig å snakke om. For noen handler det om traumer, mens for neste generasjon kan det handle om å være redd for å fremstå som grisk, sa hun.

Det så ikke ut som handlingsplaner mot antisemittisme eller lignende tiltak vi har hatt de siste årene hadde dempet frykten for antisemittismen. Kildene var redde for å virke griske eller utakknemlige for å ha blitt reddet. Siden krigen hadde de fleste forsøkt å se fremover og ikke tenke på det.

Deler av det jødiske miljøet er også uenige om hvor viktig betaling for flukt var. Argumentene her var at krig ofte koster penger, og at motstandsfolkene måtte dekke kostnader som bensin og leie av biler. Noen jødiske familier syntes det var helt innafor å betale for flukten til Sverige fordi de involverte risikerte livene sine, og det passet vi på å få frem i saken for å vise at saken har nyanser. Men spørsmålet som meldte seg igjen og igjen for min del var: Hvorfor har vi ikke lært eller hørt om dette før?

Jeg forklarte gang på gang hva Dagens motivasjon var for å skrive sakene. At dette var viktige saker som burde frem i lyset fordi alle sidene av krigens historie hadde rett til å bli hørt, ikke bare den siden som satte nordmenn og motstandsfolk i et godt lys. Det betydde ikke at hjemmefronten og motstandsfolk ikke var helter.

Motstand blant krigshistorikere

Underveis i arbeidet med sakene var det historiske miljøet dem jeg fryktet mest fordi jeg hadde sett hvordan de hadde reagert på Marte Michelets bok. Krigshistoriker Tore Pryser forklarte at mange av dem som skrev og forsket på krigen på et tidlig tidspunkt hadde et nært forhold til motstandsbevegelsen og var veldig positive til dem. Noen hadde selv vært en del av bevegelsen under krigen.

– Negative ting skrev man ikke om, og nå er kildene borte, sa han til Dagen.

I rettsoppjøret etter krigen ble de fleste dømt for landsforræderi. Deportasjonen av jødene eller tyveri av jødisk eiendom var ikke prioritert og kom i andre rekke. Det mest kjente eksempelet på dette er politimannen Knut Rød som ble arrestert for landsforræderi i 1945. Rød hadde ansvar for og gjennomførte storarrestasjonen av de norske jødene i november og fikk dem sendt til Polen. I rettssaken ble han frifunnet for å ha bistått den tyske okkupasjonsmakten og for aksjonen mot jødene på grunn av sitt arbeid for motstandsbevegelsen. «Retten fant det godt gjort at Knut Rød hadde utført handlingene han var tiltalt for utelukkende i den hensikt å kamuflere sitt særdeles viktige arbeid til beste for Hjemmefronten, og således måtte bli å frifinne», står det i dommen fra lagmannsretten. Rød fortsatte sitt virke som politimann til han gikk av med pensjon på 60-tallet.

En annen viktig sak er Feldmann-saken, hvor to grenseløser ble frikjent i retten i Sarpsborg i 1947 for drap på det jødiske ekteparet Feldmann som de skulle hjelpe over grensen til Sverige. De gjemte likene i et tjern og tok parets verdigjenstander og 12.000 kroner som de hadde på seg. Saken har senere blitt mye omtalt i medier, i en bok og en film. Grenseløsene innrømmet både drap og tyveri, men forsvarte seg med at de ikke

kunne slippe ekteparet ut i skogen i tilfelle de ville avsløre andre grenseloser og ruter. I rettssaken vitnet flere i Hjemmefronten til losenes fordel. De ble kun dømt for underslag av de 12.000 kronene, ikke for drap.

Argumenter jeg fikk høre fra noen historikere før publisering av sakene om betaling var at det var for sent å omtale da så mange kilder og personer allerede var tapt, og at det var sterk faglig uenighet om saken. De mente det var svært vanskelig for meg å omtale tematikken korrekt nok. Dessuten var fakta om jødernes betaling kommet frem tidligere. En historiker var uenig i Dagens bruk av ordet «avsløring» i den første saken og henviste til at penger hadde vært omtalt i en doktoravhandling fra 2004.

Vi opplevde imidlertid at vi hadde grunnlag for å skrive «avsløring» i saken vår da den inneholdt flere oppsiktsvekkende og godt dokumenterte funn. I tillegg var erfaringen i møte med kilder og utenforstående at jødernes betaling for flukten var ukjent. Historien til Fredrik Styr hadde aldri tidligere blitt fortalt. De åtte årslønnene hans familie hadde betalt var langt høyere enn det jeg hadde funnet at andre familier betalte. Tidligere hadde vi kun funnet summer på mellom 150 og 300 kroner. Familien Beckers historie om Milorg og deres tyveri av Beckerfamiliens sparepenger var også svært fjernt fra historiene jeg kjente fra oppveksten om gutta på skauen og nordmenn som forsøkte å advare de norske jødene og hjelpe dem så godt de kunne.

Før publisering kontaktet jeg HL-senteret og Jødisk Museum. En kilde ved sistnevnte ønsket å se all dokumentasjon for å uttale seg og forsøkte også å få meg til å avsløre kildene mine. Jeg fikk kjennskap til at det var igangsatt arbeid med en bok som var en kritikk av Marte Michelets bok, og at inntrykket mitt var at sakene mine ville ødelegge for dette. Debatten mellom Michelet og historikerne hadde ikke blusset opp igjen på dette tidspunktet, men det var tydelig at følelsene på begge sider fortsatt var sterke. Flere kilder forsøkte å sverte personer «på den andre siden» i samtaler med meg. Men vi hadde allerede hatt mange diskusjoner omkring alle kildenes tendens, habilitet og troverdighet. Mitt inntrykk var også at det var skepsis blant historikere knyttet til måten journalister jobber på fordi våre metoder skiller seg fra deres metoder og vi har mindre tid til rådighet.

Jeg understreket overfor kildene at saken min ikke handlet om om flyktningetransporten Carl Fredriksens Transport eller navngitte personer i motstandsbevegelsen. Vi har valgt å anonymisere disse fordi saken handler om å få tematikken frem i lyset og ikke å moralisere over det som hadde skjedd. Selv aner jeg ingenting om hvordan det var å bo i et okkupert Norge hvor man levde i konstant frykt for å bli avslørt, torturert eller miste sine kjære. Navnene på dem som hadde tatt seg betalt var ikke det mest interessante i journalistikken vår, men det faktum at det faktisk eksisterte nordmenn som tok seg betalt.

Mitt inntrykk er at motstanden fra det historiske miljøet grunnleggende dreier seg om spørsmålet om nasjonalstaten, og det forklarer mye av sinnet og den høye temperaturen i debattene i 2018 og 2020. Sakene rokket ved heltebildene og personene som hadde æren for å ha reddet Norge og fedrelandet fra nazistenes okkupasjon. Det var vinnerne av krigen som forsket på og skrev historien først. I mange år etter krigen var det ikke noen vilje til å undersøke hva som skjedde med jødene. Et eksempel som illustrerer dette er at Holocaustsenteret i Norge ble startet opp først i 2001, nesten 60 år etter krigens slutt.

Hvor er alle journalistene?

Ut i fra arbeidet med disse sakene er mitt inntrykk at det fra før har vært lite kritiske journalistikk om motstandsbevegelsen og penger for jødernes flukt. Høgskolelektor i journalistikk ved NLA Mediehøgskolen Gimlekollen, Espen Sørmo Strømme, som har forsket på norske SKUP-rapporter sier han ikke finner noen i databasen de siste 30 årene som handler om jødernes flukt til Sverige. Ved søk på ordet «jøder» i databasen kommer kun fire rapporter opp. Jeg har imidlertid funnet mye sterk journalistikk i A-tekst om dramatiske redningshistorier, overlevendes fortellinger og motstandsaksjoner som var vellykket.

Jeg tror tematikken betaling har vært krevende for journalister å ta i, spesielt i årene etter krigen hvor traumene var så ferske. Som Pryser satte ord på var eksperter og forskere i mange tiår folk som selv hadde opplevd krigen og vært en del av hjemmefronten. At disse ikke har prioritert selvkritiske undersøkelser er ikke overraskende. I det jødiske miljøet var man ikke opptatt av å snakke om betaling offentlig. Ifølge kilder i det jødiske miljøet var man bare glad man hadde overlevd. Og de som forsøkte å få tilbake penger og verdier ble møtt med motstand og kommentarer som «bare vær glad du overlevde». De norske jødene fikk ikke erstatning for verdier, eiendommer og bedrifter som ble tatt fra dem under krigen før i jødebo-oppgjøret på 1990-tallet.

Historien vi skrev om familien Becker har vært kjent internt i det jødiske og historiske miljøet i mange år, men lite omtalt offentlig. Da Kjell Staal Eggen ville publisere sin bok om det som skjedde på 1990-tallet var det ingen av forlagene han kontaktet som ville ha den.

- «Pappa forsøkte å få boken utgitt mens han levde, men fikk bare avslag. De sa det var «meget interessant, men litt for spesielt til å utgis i Norge nå til dags. Men andre ord tror jeg ikke de turde å ta i det», sa sønnen Trym til Dagen.

Avisen Varden var en av de få som publiserte saken om familien Beckers historie på 1980-tallet hvor de intervjuet Staal Eggen og Signe Becker. Han fikk også publisert debattinnlegg i denne avisen. Ifølge sønnen skal flere menn ha troppet opp på kontoret til den daværende redaktøren i Varden og bedt ham slutte å ta inn leserinnlegg fra Staal Eggen. Dette har jeg ikke fått bekreftet av redaktøren selv da han er død nå, men det tegner et bilde av at denne historien ikke var velkommen i norsk offentlighet.

I løpet av arbeidet med disse sakene har jeg flere ganger vært frustrert over fortielsen av disse sakene. Om noen hadde satt et kritisk søkelys på krigshistorien på 70-80 eller 90-tallet hadde kildene fortsatt vært der for å nyansere bildet. Hvorfor var ikke tiden moden da alle kildene levde? Dette har slått meg gang på gang, spesielt da jeg fikk høre «han er død nå» eller «kildene er borte» underveis i arbeidet.

Tidsvitnene, de overlevende, grenselosene, motstandsmennene, Styr-familien, Becker-familien, store historikere som Ragnar Ulstein var der i så mange år, men saker som dette ble ikke beskrevet. Jeg hadde aldri trodd at jeg ville ha anledning til å fortelle disse historiene som kan belyse og korrigere historieskrivingen så mange år etter krigen. Uansett hvor lang tid som går så er det pressens oppgave å undersøke og stille spørsmål til etablerte sannheter slik at vi får et så korrekt og nyansert bilde som mulig av hendelsene som formet landet vårt.

Kilde snakker etter 75 års taushet

– Jeg kan gi deg navn på folk som betalte, sa en kilde til meg i slutten av mars.

Endelig hadde jeg noen navn jeg kunne jobbe med, intervjumetoden hadde gitt resultater. Det var et gjennombrudd jeg visste jeg måtte behandle med omtanke for å få noen til å stå frem.

Før jeg kontaktet Fredrik Styr første gang hadde jeg en lang samtale både med SUJO og reportasjeledelsen. Vi visste basert på informasjon fra bakgrunnsamtaler at familien trolig hadde betalt en høy sum, men ikke hvor mye det var snakk om. Vi diskuterte nøye hva jeg burde si og kom frem til følgende:

- Spør åpent om han kjenner til at jøder betalte for flukten.
- Still bare åpne spørsmål, selv om det er fristende å få ting bekreftet raskt.
- Forklar at du har forstått at dette er et belastende tema for det jødiske miljøet som frykter økt antisemittisme.

- Fortell at du ønsker å få kjennskap til summen familier betalte, og at du har slitt med å få folk i tale på grunn av tematikken penger og betaling.

Sentralt i den første samtalen var å etablere kontakt, forklare prosjektet og finne ut av hvilken sum de hadde betalt. Jeg ville gå rolig frem og startet med en melding på Facebook da jeg tenkte det var litt mildere enn å kontakte ham på telefon med en gang. Der skrev jeg hvem jeg var og at jeg jobbet med en sak om jødernes flukt til Sverige under krigen, og lurte på om han hadde tid til en telefonsamtale. Det kunne være til stor hjelp i arbeidet.

Styr svarte og gav meg sitt nummer, og var helt stille da jeg fortalte mer om saken. Her tok jeg i bruk intervjumetoden jeg har beskrevet i detalj over.

– Min bestefar han var ganske velstående så han hadde råd til å betale mye, sa han da, og jeg kjente pulsen øke.

– Sa de til deg hvor mye det var snakk om?

– Det var noe sånt som 30.000 kroner i 1942, hvor mye det ville vært i dag vet jeg ikke, svarte han.

Selv om han vegret seg litt for å snakke om betaling var han var åpen for å bli kontaktet igjen. Jeg lovte å holde ham oppdatert på saken og spurte ikke da om han ville stille opp med sin historie. Jeg ville bygge mer tillit før jeg tok det steget. Jeg opplevde at å holde han oppdatert om prosessen min over tid og spørre om råd knyttet til andre kilder var med på å gjøre det. I tillegg viste det at jeg jobbet med dette på en varsom og grundig måte.

Litt over én måned etter at jeg først tok kontakt satt jeg hjemme i stuen til Fredrik Styr i Oslo. Det var et lunt og fint rom med mange bøker og prydet av en menorah (syvarmet lysestake), Davidstjerner og bilder av familiemedlemmer. Han var den første kilden jeg møtte ansikt til ansikt til tross for pandemien.

Jeg var nervøs på forhånd og redd for å ikke formulere meg riktig slik at han ville trekke seg eller ikke ville bli tatt bilde av. I en telefonsamtale før vi møttes hadde jeg forklart at jeg ønsket å fortelle hans historie og ta i bruk bakgrunnsamtalen vi hadde hatt. Jeg forklarte videre at han skulle få lese gjennom hele saken før den kom på trykk. SUJO hadde rådet meg til å skrive et utkast av saken basert på bakgrunnssamtalen som jeg kunne vise ham i leiligheten. Før intervjuet startet leste jeg høyt det jeg hadde skrevet for å se hva han syntes om det. Jeg opplevde at det å lese opp teksten selv om det bare var en kladd, bidro til at han sa ja til å stille opp. Det gav ham oversikt og litt kontroll over situasjonen som sikkert kunne oppleves som usikker og skremmende, spesielt fordi temaet var så personlig. Deretter brukte jeg utkastet til å stille detaljerte og kritiske spørsmål om det jeg ikke hadde forstått eller manglet. For eksempel måtte jeg finne ut hvordan bestefarens hans kom i besittelse av så mye penger, hvorfor de hadde tatt ulike ruter, og hva han fikk vite om dette på 50-tallet.

Fotografen og jeg var i stuen hans i tre timer. Hele leiligheten bar preg av et levd liv og en familie som hadde vært større enn den var nå. Halvveis ut i intervjuet sa han plutselig «Jeg har brev fra høsten 1942 som familien min har skrevet, kunne det ha vært av interesse?». Han forsvant ut av rommet for å bla gjennom en bunke med dokumenter. Fotografen og jeg så på hverandre og tenkte: «Her får vi noe stort».

Gjennombruddet med brevene

Fra en boks hentet han frem flere brev skrevet av hans bestefar og tante under krigen. Der ble en mystisk mann som skulle hjelpe dem å flykte nevnt av Styrts tante i et av brevene:

«Mor Lizzi og jeg med ungene skulde dra med den fyren som hadde været oppe og skremt vettet av mor og meg, for ved nærmere undersøkelse viste det seg at han hadde forbindelser, men selv var han en stor pengeutpresser. Ikke desto mindre måtte vi ta den sjansen».

Uventet hadde jeg fått flyktningenes egne ord om hvordan flukten oppleves og deres egne beskrivelser av betaling. Det var utrolig å gå gjennom brevene skrevet med elegant håndskrift og hva de tenkte og følte høsten 1942. Jeg tror ikke vi hadde fått dem hadde jeg ikke tatt meg så god tid i møte med kilden eller gått frem slik jeg gjorde. Det følte som en stor tillitserklæring å få lese dem og inkludere dem i saken. Brevene ble også viktig dokumentasjon som kunne underbygge det vi hadde hørt fra muntlige kilder.

Beregning av årslønn

Under «line by line», en fakta-gjennomgang av sakene setning for setning, hadde vi en lengre diskusjon om hvordan vi i Fredrik Styr-saken skulle omtale 30.000 1942-kroner i dag. Vi bestemte oss for å bruke Statistisk Sentralbyrås oversikt over lønnsnivå i 1942. Der sto det at en gjennomsnittlig årslønn det året var kr 3900. Antall årslønner familien Styr betalte ble da nærmere åtte.

Hvordan vi skulle beskrive beløpet var noe av det vi brukte lengst tid på å diskutere i line-by-line-gjennomgangen. Det var viktig at folk i dag forsto hvor høye summer det var snakk om. Summen var en viktig del av saken og et av de store nyhetspoengene. Samtidig var det viktig at vi ikke overdrev eller tok for hardt i når vi skulle regne det om til dagens verdi. Derfor tok jeg kontakt med en krigshistoriker for å forhøre meg om dette var en riktig beregning. I tillegg kontaktet vi SSB som hadde oversikten vi brukte for å høre hva de mente om måten vi beregnet beløpet. Der fikk vi bekreftet at det var korrekt og kunne skrives på denne måten.

Samfunnsoppdraget eller salg

Før publisering hadde vi en lengre diskusjon på kontoret i Oslo om hovedsaken og oppfølgersakene skulle være bak mur eller ikke. De siste årene har Dagen hatt en streng betalingsmurpraksis hvor alt redaksjonelt stoff som hovedregel alltid er bak mur. Argumentene for lukket sak var at det var et undersøkende prosjekt som hadde krevd mye tid og arbeid og at god journalistikk koster penger. Det er abonnementene vi lever av og da er det dumt å legge så mye ressurser i en sak og ikke «stole på» at vårt eget produkt selger.

Argumentene mot var at innholdet i disse sakene var en så viktig del av vårt samfunns- og informasjonsoppdrag at det burde nå ut til så mange lesere som mulig. Vi landet på at samfunnsoppdraget var viktigere enn salg i dette tilfellet og hovedsakene ble lagt ut åpne.

De jødiske ungdommene

Den første saken i serien ble publisert på nett 4. juni og papir 5. juni 2020 sammen med en leder av sjefredaktør Vebjørn Selbekk som forklarte hvordan vi hadde jobbet og hvorfor vi skrev om tematikken. Vi opplevde at dette var viktig for å oppklare og informere om at vi hadde gått grundig frem. Den første sakens publisering ble flyttet fra mai til juni på grunn av koronasituasjonen. Vi var usikker på om sommeren var det beste tidspunktet, men opplevde at responsen var svært god. Gjennomsnittlig lesetid var på fem minutter, det var mye engasjement og saken ble godt lest. Det betød mye for meg da jeg hadde arbeidet svært grundig med tematikken, men i slike saker sitter man ofte igjen med en følelse av at uansett hvor god journalistikken er, så kunne noe vært bedre.

Jeg mottok noe kritikk fra Jødisk Museum angående kildebruk og tabloidisering, men det var noe vi var forberedt på på grunn av kildekontakten vi hadde hatt med dem på forhånd. Etter 4. juni fulgte vi opp med flere saker. En hvor Kjell Magne Bondevik, som sto i bresjen for jødebo-oppjøret, reagerte på det som kom

frem i hovedsaken. Historien om gestaposjefens rapport om «høy betaling» og en sak hvor en dokumentarfilmskaper kritiserte historikermiljøet i Norge.

Alt som ble publisert ble gjennomlest av nyhetsleder, sjefredaktør og SUJO. Vi var nøye med å opprettholde den samme kvaliteten i alle oppfølgningssakene for å sikre at vi kunne stå inne for og dokumentere alt vi skrev. Vi valgte å være nøktern med språkbruk og så lite tabloid som mulig. Vi mente saken sto stødig på egne bein uten slike grep. Dette ble også gjort av hensyn til kilder og etterkommere. Om vi skal bidra til å nyansere krigshistorien må vi også skrive nyansert.

Jeg brukte også mye tid i denne perioden på å følge opp kildene. Jeg kontaktet alle i dagene etter publisering for å høre om hvordan de opplevde publiseringen og hvilke reaksjoner de hadde fått. Heldigvis hadde kildene fått gode tilbakemeldinger og ikke opplevd noe negativt. Serien av saker gav meg kontakter og tillit også blant de unge i det jødiske miljøet, og gjorde det mulig å møte tre jødiske ungdommer, blant dem Nora Ilana Haraldsson Savosnick (24). Hun er barnebarnet av Auschwitz-overlevende Robert Savosnick, og hadde lest Dagen-sakene med sin mor.

Å sitte overfor henne en fin sommerdag og snakke om flukt, krig, gasskamrene og betaling var veldig sterkt. Vi var nesten like gamle, men sannsynligheten for hennes eksistens var så mye mindre enn min. Hennes bestefar hadde overlevd to og et halvt år i Auschwitz, hvor gjennomsnittlig levetid var mellom åtte og tolv uker. Andre i hans familie klarte å flykte over grensen til Sverige.

– Da mamma vokste opp var det aldri snakk om penger. Man skulle ikke blande jøder og penger, og jeg begynner å forstå hvor dypt det egentlig sitter, sa Nora i intervjuet.

Å snakke med den neste generasjonen som ville bli de nye tidsvitnene, opplevdes som en fin slutt på serien, men etter hvert som ukene gikk forsto jeg at mitt arbeid ikke var over.

Saken utvikler seg

28. oktober kom boken *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten* ut i Norge. Debatten omkring Marte Michelet blusset opp på nytt, og det var sterke fronter i de jødiske og akademiske miljøene. Vi merket at de fem sakene våre fikk nytt liv og oppmerksomhet. På mail fikk jeg også tips fordi folk i det jødiske miljøet husket sakene våre om betaling.

Om høsten forsøkte vi å følge utviklingen og se om noe av informasjonen historikerne kom med endret våre historier på noen måte. Jeg gikk gjennom boken og leste alt jeg kunne komme over av debattinnlegg og snakket med flere av kildene igjen. Sakene sto støtt, de begynte å bli delt i interne jødiske grupper som jeg ikke selv var medlem av. Jeg tror at sakenes spredning internt i miljøet førte til høyere tillit til Dagen som medium og et bredere kildenettverk. Flere fikk øynene opp for hva vi skrev. Gjennom de lukkede gruppene nådde sakene også jøder som ikke er aktiv eller medlem av Det Mosaiske Trossamfund i Oslo eller Trondheim.

Om høsten var det også en annen endring jeg la merke til. Fra å være tabu og vanskelig å snakke om ble det at jøder betalte for flukt plutselig slått fast som faktum av kilder som tidligere hadde vært kritiske. Jeg opplevde dette som et markant taktskifte sammenlignet med våren 2020, men fortsatt var temperaturen høy og intens. I Aftenposten var det mange debattinnlegg både fra historikere, jødiske etterkommere, Gyldendal, Michelet og fra barn av motstandsfolk.

1. desember kom det et tips på e-posten min fra en ukjent mann. Han takket for sakene vi hadde skrevet, og kom med et anonymt tips om en familie i Skien. Jeg hadde hørt rykter om jøder i det området som ble utpresset da jeg gjorde undersøkelser om våren, men hadde ikke hatt noe navn eller klare ledetråder.

Plutselig gav opplysningene jeg hadde fra mars mening. Jeg diskuterte det nye sporet med reportasjeledelsen og SUJO. Vi ble enig om at dette var noe vi ønsket å fortelle.

Den som hadde best kjennskap til historien i 2020 var Trym Staal Eggen, sønn av motstandsmannen Kjell Staal Eggen. Han tok telefonen og jeg forklarte ham at jeg hadde jobbet med jødernes flukt og betaling i mange måneder og viste ham sakene jeg hadde skrevet. Det var viktig for å gjøre ham klar over hvordan vi jobbet med det undersøkende prosjektet og at vi ville behandle historien med respekt. Jeg sa også at jeg hadde fått tips om denne historien og lurte på om han ville være villig til å stille opp til intervju. Begrunnelsen min var viktigheten av at en så alvorlig sak også kom frem, og at dette var viktig for å nyansere krigshistorien. Til min store glede sa Trym ja til å stille opp.

Dokumenter, lydbånd og illegale aviser

Gjennom denne kilden fikk vi tilgang på mye av Kjell Staal Eggens dokumentasjon. Sønnen hadde nemlig tatt vare på alle farens papirer før han gikk bort. Her var det dokumenter som var veldig relevante for historien, men også annet materiale som gamle legitimasjonskort og brev med Quislings signatur.

Kildene og dokumentene kom med kraftige og alvorlige påstander om tyveri og en jødisk familie som ble nektet hjelp. Hele desember handlet om å samle skriftlig dokumentasjon om Staal Eggen og familien Becker, og verifisere informasjonen vi hadde fått. Før sin død hadde Staal Eggen skrevet debattinnlegg og stilt opp i media så jeg lette i A-tekst for å gå gjennom det på leting etter spor.

Vi fikk tilgang på et lydbånd fra 1996 hvor Staal Eggen ble intervjuet av NRK Telemark. Her kunne jeg selv høre ham fortelle med egne ord om redningen av familien Becker, Milorgs svar og pengene. Hver detalj jeg hadde hentet inn fra andre hold ble bekreftet gjennom intervjuet, og å høre han selv fortelle var spesielt og sterkt. Jeg valgte å inkludere deler av intervjuet i den endelige saken så leserne også kunne høre dokumentasjonen fra førstehåndskilden selv.

Underveis i arbeidet fikk jeg høre om de illegale avisene som Kjell Staal Eggen hadde laget som fortsatt var bevart. Her kom det tydelig frem at jødeutryddelsen i Polen var kjent blant stormaktene og at Norge hadde signert en erklæring hvor vi tok avstand fra massedrapene. Slike aviser ble spredt fra hånd til hånd i Norge under okkupasjonen. I avisen var jødene som var arrestert i Norge spesielt omtalt: «Av de arresterte norske jøder er 1.000 på vei mot Polen, hvor det venter dem en fryktelig skjebne».

Skien-saken gjorde det krevende med samtidig imøtegåelse da alle som hadde rett på dette var døde. Vi valgte å anonymisere enkeltpersoner som ble identifisert i sammenheng med tyveri av pengene og kontaktet Hjemmefrontmuseet for tilsvar og kommentar. De har tidligere uttalt seg i saker hvor Hjemmefronten blir satt i et dårlig lys og har også vært sentral i debattene omkring Marte Michelets bøker.

Etiske utfordringer

Anonymisering

Å skrive saker om noe som skjedde over 80 år tilbake i tid har sine utfordringer. Vi skriver historier om mennesker som ikke lenger kan fortelle eller forsvare seg mot påstander. I sakene har vi valgt å bruke noe anonymisering. I den nylige revisjonen av Vær-Varsom plakaten ble dette strengere regulert. Der står det:

«VVP 3.1: Kilden for informasjon skal som hovedregel identifiseres, med mindre det er i konflikt med kildevernet eller hensynet til tredjeperson. Kilder bør som hovedregel ikke få fremsette negative personkarakteristikker anonymt».

I vårt tilfelle ble ikke anonymisering brukt for at kilder skulle få fremme negative karakteristikker mot andre. Vi anonymiserte for å beskytte tredjepersoner, altså de anonymiseres slektninger og etterkommere, og fordi de som fikk kritikken rettet mot seg ikke hadde mulighet til å forsvare seg. Vi opplevde at dette var viktige etiske hensyn som ikke fjernet vesentlig informasjon fra sakene da det fortsatt var åpenhet om hvilke rolle de ulike personene hadde spilt og at de tilhørte Hjemmefronten.

Dokumentasjon

En annen etisk utfordring var dokumentasjon. Det var umulig for oss 80 år etter krigen å dokumentere hele bildet av det som skjedde. Som i all journalistikk måtte vi ta valg da det kom til kilder, dokumenter og hvilken informasjon vi valgte å prioritere. Pengene som skiftet hender en høstdag i 1942 fantes det ikke kvittering på. I noen tilfeller måtte vi holde frem uttalelser som ikke lot seg bekrefte av flere kilder da det ikke lenger fantes noen kilder som kunne bekrefte.

Dette er noe vi har diskutert mye og jobbet for å veie opp for så godt det lar seg gjøre. Ordbruk og formuleringer har blitt nøye vurdert for ikke å gå lengre enn vi har kildegrunnlag for. Og vi har vært åpne med leserne om det vi ikke vet slik at de selv kan gjøre seg opp en mening.

Spesielle erfaringer

- Det var tungt å innse at antisemittisme er en så reell frykt for så mange jøder i 2020. Dette er heller ikke noe vi som journalister kan beskytte kildene fra. Men vi hadde det i bakhodet i kildearbeidet og da sakene ble til og forsøkte å skjerme kildene best mulig fra potensielle negative tilbakemeldinger eller hatske ytringer.
- Gjennom arbeidet har vi fått kjennskap til tilfeller der jøder betalte store beløp for flukten som vi ikke har kunnet skrive. Dels inneholdt disse sakene så kraftige påstander at den ikke var mulig for oss å fortelle om dem i anonymisert form. Kildene ønsket heller ikke å stå frem av frykt for antisemittisme. Denne bakgrunnsinformasjonen har gitt tyngde og trygghet i arbeidet med sakene, selv om det gjør vondt i journalist-hjertet at ikke også disse historiene kunne bli fortalt.
- Vi ble fortalt av flere kilder at det var motstand mot å snakke om dette temaet og at det fortsatt er tabu. Denne informasjonen kom fra kilder på begge sider. Det var en ny erfaring for meg da jeg er vant til at den ene eller den andre siden i en konfliktfylt sak er opptatt av at sannheten skal komme frem.

Dette er nytt

- Dagen har avdekket at penger har vært en større del av historien om de norske jødernes flukt enn det som tidligere har kommet frem.
- Dagen har avdekket at norske jøder betalte opptil flere årslønner for flukten til Sverige og ble i noen tilfeller nektet hjelp av Hjemmefronten.
- Dagen har avdekket at jøder måtte betale, selv om motstandsbevegelsen hadde som prinsipp at de som hjalp ikke skulle ta imot penger fra flyktningene.
- Dagen har avdekke at betalingen var kjent i motstandsbevegelsen og den norske legasjonen i Stockholm.
- Dagen har avdekket at prisen for jødernes flukt ikke har blitt undersøkt systematisk, blant annet grunnet tette bånd mellom historikere og motstandsfolk etter krigen.

- Dagen har avdekket at jødene som gruppe ble avvist av motstandsgruppen Sivorg som ikke ville eksportere jødene som gruppe på sine ruter.
- Dagen har avdekket motstand mot at dette narrative skulle komme frem og frykt for antisemittisme i 2020.
- Dagen har avdekket svakheter i narrative og krigshistorien som har eksistert siden krigens slutt.
- Dagen har publisert krigsdokumenter som aldri tidligere har kommet frem i lyset.

Konsekvens

- Krigshistorien om jødernes flukt har blitt mer nyansert, og vi opplever at hva jødene betalte har blitt mindre tabu og mer akseptert blant kildene enn det var før.
- Hva jødene betalte har blitt mer naturlig å ta opp og vi har fått etablert tillit og et kildenettverk i etterkant som har resultert i at holocaustoverlevende har tatt kontakt. Dette gir oss mulighet til å skrive mer viktig journalistikk om dette i fremtiden, før det er for sent.
- Dagen opplevde stor respons og støtte fra spesielt det jødiske miljøet, i etterkant av at sakene ble publisert. De var takknemlig for at vi gav stor spalteplass til disse historiene.
- Journalistikken vår har nådd ut til mennesker som ikke hadde kjennskap til denne siden av historien fra før. Den er også tilgjengelig for fremtidige generasjoner som kan få et mer nyansert bilde av hvordan jødernes flukt var.
- Denne journalistikken kan være med å bidra til mer journalistikk og forskning på norsk jødisk krigshistorie, noe som har blitt etterlyst av Det mosaiske trossamfund i etterkant av sakene.

Vedlegg: Lenkesamling over alle saker publisert på Dagen.no

Brukernavn og passord ved lukkede saker: johanna.m.husebye@dagen.no Passord: johanna55

Sak 1:

4. juni 2020 (nett) 5. juni 2020 (papir)

Dagen avslører: Norske jøder betalte opptil flere årslønner for flukten til Sverige

<https://www.dagen.no/Nyheter/2020-06-04/Dagen-avsl%C3%B8rer-Norske-j%C3%B8der-betalte-opptil-flere-%C3%A5rsl%C3%B8nner-for-flukten-til-Sverige-898418.html>

Sak 2:

5. juni 2020

Kjell Magne Bondevik: – Urovekkende og uakseptabelt

<https://www.dagen.no/Nyheter/2020-06-05/Kjell-Magne-Bondevik-%E2%80%93-Urovekkende-og-uakseptabelt-899215.html>

Sak 3:

9. juni 2020

Gestapo-sjef visste at norske jøder flyktet mot «høy betaling»

<https://www.dagen.no/Nyheter/2020-06-09/Gestapo-sjef-visste-at-norske-j%C3%B8der-flyktet-mot-%C2%ABh%C3%B8y-betaling%C2%BB-900367.html>

Sak 4:

10. juni 2020

– Jeg har en instinktiv uvilje mot å snakke om jøder og penger

<https://www.dagen.no/Nyheter/2020-06-10/%E2%80%93-Jeg-har-en-instinktiv-uvilje-mot-%C3%A5-snakk-e-om-j%C3%B8der-og-penger-900877.html>

Sak 5:

16. juni 2020

Stoler ikke på krigshistorikerens habilitet

<https://www.dagen.no/Nyheter/2020-06-17/Stoler-ikke-p%C3%A5-krigshistorikerens-habilitet-902869.html>

Sak 6:

29. desember 2020

Jødisk familie ble frastjålet 53.000 kroner

<https://www.dagen.no/Nyheter/2020-12-29/J%C3%B8disk-familie-ble-frastj%C3%A5let-53.000-kroner-972833.html>

Sjefredaktør Vebjørn Selbekks leder:

4. juni 2020

Derfor skriver vi om at jøder måtte betale

<https://www.dagen.no/meninger/kommentar/2020-06-04/Derfor-skriver-vi-om-at-j%C3%B8der-m%C3%A5tte-betale-898879.html>

Vedlegg: PDF av alle saker som har stått på trykk i avisen:

Jøder betalte opptil flere årslønner for flukten til Sverige

05.06.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke viderefremmes utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/5v6YwckF>

4

NYHET

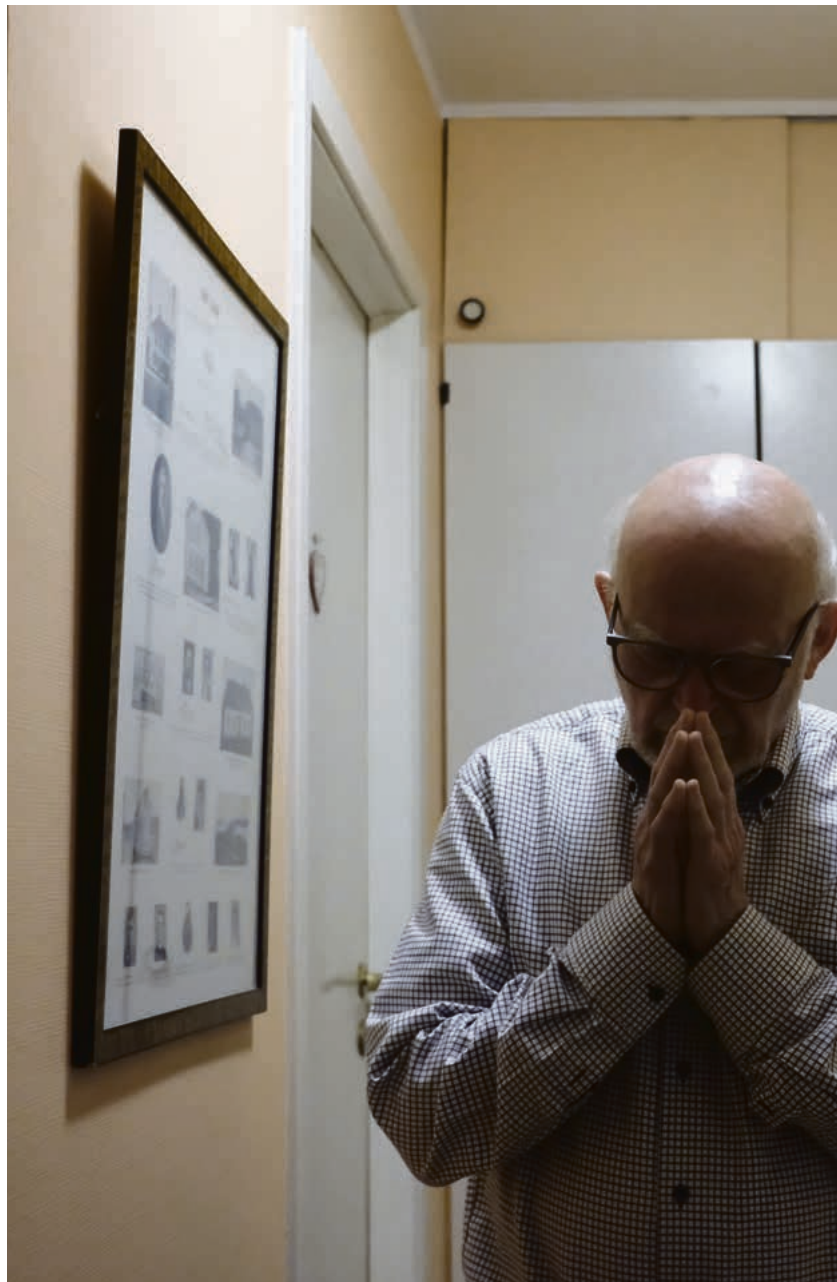
FREDAG 05. JUNI 2020

NYHET

Har du tips, innspill
eller kommentarer?
redaksjonen@dagen.no

NORSKE JØDER PÅ FLUKT

FLUKT: – Alle visste det i ettertid. Men en ting er å vite, og en annen ting er å snakke om det, sier Fredrik Styr om pengene jødiske familier betalte for å flykte til Sverige.

Foto: Bjørn Olav Hammerstad

ANDRE VERDENSKRIG: Flere ganger har vi hørt historier om jødernes flukt til Sverige, men ikke hvor mye de betalte. Fredrik Styr's familie måtte betale flere årslønner til norske hjelpere for å berge livet under krigen.

✉ Johanna Magdalena Husebye ✉ johanna.m.husebye@dagen.no

Dagen avslører: Jøder betalte opptil flere årslønner for flukten til Sverige

Telefonen ringer hjemme hos familien Milner i Oslo. Det er høsten 1942. Mange av dem som nyter høstdagene i Oslos gater vil om få uker sendes i døden.

«Det er utrykt for jøder å være i Oslo. Vi kan få dere over til Sverige, men det koster», sier stemmen.

Barnebarnet Fredrik Styr (74) vet fortsatt ikke hvem som ringte, og hvordan vedkommende visste at bestefarens hans hadde penger.

– Men bestemor og bestefar bodde i et fint strøk, sier han.

Styr ble født ett år etter at krigen var slutt. Hadde ikke foreldrene, besteforeldrene og søsteren flyktet til Sverige, ville han trolig ikke ha vært til. Men i hans familie snakket de sjelden om familie-medlemmer som var borte eller flukten over svenskegrensen.

Først tidlig i 1950-årene fikk Styr vite av bestefar Milner hvor mye flukten hadde kostet.

– Mor visste det, så fikk jeg og så vite det. Det var 5000 kroner per snute for å få et familiemedlem over. Så totalt betalte vi rundt 30.000 kroner, sier Styr.

Det vil si at familiens reise til Sverige utgjorde en lag åtte årslønner. På den tiden utgjorde en gjennomsnittlig årslønn 3.900 kroner, ifølge tall fra Statistisk Sentralbyrå.

Pengene tjente bestefar Mil-

CARL FREDRIKSENS TRANSPORT

Fakta

Carl Fredriksens Transport var kodenavnet til en flyktningoperasjon under andre verdenskrig som reddet omkring 1000 personer over til Sverige, av dem var rundt 350 norske jøder. Operasjonen startet 28. november 1942 og pågikk i seks uker.

KILDE: Norgeshistorie.no/Wikipedia

ner, som var urmaker, ved å selger klokker som han var redd for ville bli inndratt til okkupasjonsmyndighetene. Quisling-regjeringen vedtok nemlig en lov i 1942 om inndragning av all formue som tilhørte jøder.

– Hvis man har valget mellom flukt eller å bli skutt, så gir man fra seg hele formuen sin. Fordi man synes livet er mer verdt enn å dø med masse gull i skuffen og en kule i nakken, sier Styr.

DEL AV HISTORIEN

Det finnes mange kjente historier og nyhetssaker om hvordan norske jøder berget livet. Men en ting utelates ofte når disse historiene

fortelles: Hva flukten kostet.

I 2018 kom journalist og forfatter Marte Michelet med boken Hva visste hjemmefronten? som skapte massiv debatt den høsten. En side støttet Michelet, mens den andre anklaget forfatteren for selektiv kildeutvelgelse og feilsitering.

I et kapittel av boken tok hun opp pengebruket for flyktningoperasjonen Carl Fredriksens Transport (se faktaboks) Men dette er bare en del av fortellingen om de norske jødernes flukt.

Dagen kan avdekke følgende:

* Kilder taler sitt tydelige språk om at penger har vært en større del av historien om de norske jødernes flukt enn det som tidligere har kommet frem.

* Jøder måtte betale, selv om motstandsbevegelsen hadde som prinsipp at de som hjalp ikke skulle ta imot penger fra flyktningene.

* Betalingen var kjent i motstandsbevegelsen og den norske legasjonen i Stockholm.

* Prisen for jødernes flukt har ikke blitt undersøkt systematisk. Ifølge krigshistoriker Tore Pryser skyldes dette blant annet tette bånd mellom historikere og motstandsfolk etter krigen.

* For jødene ble deportert avviste motstandsgruppen Sivorg å eksportere jøder som gruppe på sine ruter.

Dette kan Dagen dokumentere gjennom en rekke intervjuer og gjennomgang av tidligere upublisert materiale og krigsdokumenter.

- FORTIET

75 år etter krigens slutt er kostnaden for flukten til Sverige godt kjent i det jødiske miljøet, men likevel vanskelig å snakke om.

– Det er fortiet. Man ripper opp i noe som er veldig sårt, og det er ikke en god følelse. Alle visste det i ettertid. Men en ting er å vite, og en annen ting er å snakke om det, sier Fredrik Styr.

Han mener stillheten blant annet skyldes at det jødiske miljøet ikke ønsker å snakke om «jøder og penger» i frykt for antisemittisme. Han deler familiens fortelling for at de neste generasjonene skal få kunnskap om også denne delen av historien.

– Det er viktig i den store sammenhengen å lære toleranse og hindre nye folkemord, sier han.

«DEN PENGEGRISKE JØDEN»

Professor Irene Levin og forfatter og filmregissør Nina Grünfeld bekrefter at prisen for jødernes flukt er vanskelig å snakke om. Levins foreldre og Grünfelds far var blant jødene som flyktet over svenskegrensen for å unnsnippe deportasjon.

LES MER ➔

● Livet er mer verdt enn å dø med masse gull i skuffen og en kule i nakken.

Fredrik Styr

DOKUMENTER: I Fredrik Styr's leilighet er det mange bøker og dokumenter. Flere av dem er fra krigsårene. Foto: Bjørn Olav Hammerstad

– Myten om den pengegriske jøden er en del av det antisemitiske narrativet, noe som gjør det vondt og vanskelig å snakke om. For noen handler det om traumer, mens for neste generasjon kan det handle om å være redd for å fremstå som grisk, sier Grünfeld.

Hennes far, Berthold Grünfeld, flyktet til Sverige sammen med 13 andre barn fra det jødiske barnehjemmet i Oslo.

53-åringen mener Michelet med sin bok forteller og dokumenterer at antisemitisme ikke bare var noe som skjedde i Nazi-Tyskland, men at det også fantes i Norge, både før, under og etter krigen.

– Antisemitismen lå i at jødene ble sett på som «de andre», og dermed som mindre verdt. Å redde jødene betydde mindre enn mye annet. En standard som litt for mange aksepterte for lett og som resulterte i en tragedie, sier hun.

– Jeg mener vi bør få frem alt det som kan dokumenteres. Man kan ikke legge lokk på fakta, sier Grünfeld.

– KAN MISFORSTÅS

Jødiske familier betalte ulike summer. Da Irene Levins foreldre flyktet til Sverige var moren gravid med henne. I oppveksten manglet 30 i hennes nærmeste familie. De ble drept i utryddelsesleiren Auschwitz-Birkenau.

Hun sier til Dagen at hennes foreldre betalte tusen kroner hver for flukten. Det vil si til sammen en halv årslønn i 1942.

Levin er professor emerita ved OsloMet, og har vært en viktig forsker og formidler av Holocaust i Norge gjennom mange år. Nylig gav hun ut boken Vi snakket ikke om Holocaust. Mor, jeg og tausheten.

«Hvem hadde bestemt at de skulle betale 2000 kroner, mens andre betalte mye mindre eller betydelig mer? Jeg vet ikke», skriver Levin i boken.

77-åringen sier hun fikk vite om pengene av sin mor.

– I kjølvannet av at Michelet tok det opp i sin bok så har flere begynt å snakke om hva de betalte, eller hørte at foreldre eller beste-

foreldre betalte, sier Levin, og legger til:

– Noen kom seg over uten hjelp fordi de ikke hadde penger til å betale.

Hun mener også at jøder er forsiktede med å stille spørsmål rundt penger fordi de er redd for å mobilisere antisemitisme.

– Jeg tror jøder har vegret seg for å snakke om hvor mye de betalte fordi det lett kan misforstås med at de ikke var takknemlig eller at de var gjerrige, sier hun.

RYKTEFLOM

Ifølge Store norske leksikon var det var omkring 2100 norske jøder i Norge ved krigens utbrudd. De fleste av dem bodde i Oslo.

Rykterne flørerte i hovedstaden for jødene ble deportert. Det gjorde det vanskelig å skille sant fra usant. Flere familier vegret seg for å flykte fordi de hadde fedre, sønner og brodere som allerede var arrestert.

Fredrik Styr's bestefar, Milner, unngikk arrestasjonen av jødiske menn i oktober med et nødskrik. Da han kom inn på kontoret sitt sto politiet klar til å arrestere ham, men sekretæren sa rolig «Beklager, Herr Milner er ute nå».

– Hun så bestefar rett i øynene, og han snudde i døren og forsvant. De som skulle arrestere ham viste ikke hvordan han så ut, forteller barnebarnet Fredrik Styr.

De neste dagene lå Milner i deknning, og planla hele familiens flukt. En svigersønn var allerede arrestert og plassert i fangeleir, og Milner trodde at tiden var knapp. Det ble bestemt at han og Styr's far Fredrik skulle ta én rute, mens hans tante, fetter, mor og søster skulle ta en annen.

I et brev fra 1942 som Dagen har fått tilgang til, beskriver Styr's tante Ethel mannen som skulle hjelpe dem å flykte:

«Mor Lizzi og jeg med unge-ne skulde dra med den fyren som hadde vært oppe og skremt vettet av mor og meg, for ved nærmere undersøkelse viste det seg at han hadde forbindelser, men selv var han en stor pengeutpresser. Ikke desto mindre måtte vi ta den sjansen» skriver hun.

Noen dager senere hadde de tatt med seg det mest nødvendige

og møtt opp hjemme hos mannen. Deretter bar turen videre i en drokje, og senere i en melkebil. Nærmere og nærmere Sverige.

– PENGER SOM FLYTER

Fredrik Styr's familie flyktet for flyktningorganisasjonen Carl Fredriksens Transport ble startet opp.

Det finnes ingen skriftlig dokumentasjon på hva jødene måtte betale for organisert flukt. Summene varierte fra et par hundre til flere tusen kroner.

Pengene har sjelden vært et tema blant historikere. Men der det nevnes er de tydelig på at jødene som ikke hadde råd til å betale, ikke ble nektet flukt over grensen. Det trekkes også frem at noen jødiske familier synes det var en selvfølge å betale for flukten.

– Det er et omstridt tema. Det gjelder ikke bare jødiske flyktninger, men flyktninger i det hele tatt. Det er en måte å tjene penger på. Og en god del tjener på det også, sier Tore Pryser.

Han er en av Norges fremste krigshistorikere og professor ved Høgskolen i Innlandet. Pryser sier pengene involvert i jødernes flukt ikke er forsket på.

– I krig er det mye penger som flyter. Det er ingen som har undersøkt dette systematisk, sier han.

Pryser forklarer at mange av dem som skrev og forsket på krigen på et tidlig tidspunkt hadde et nært forhold til motstandsbevegelsen og var veldig positive til dem.

– Negative ting skrev man ikke om, og nå er kildene borte, sier professoren.

Han forklarer at noen så på det å hjelpe flyktninger som en moralsk plikt, for andre var det også en færlig jobb. Det fantes ikke kvitinger eller skriftlig materiale knyttet til flyktningstransporten.

– Dermed har man bare det folk husker. Det er helt greit å snakke om det, men å dokumentere er problemet, sier Pryser.

Han sier at det Marte Michelet greide å få tydelig frem med sin bok, var holdningen om at jødene var «de andre» og ikke en av oss.

– Akkurat den delen tror jeg hun har helt rett i, sier Pryser.

«KJØLIG SINNELAG»

Flere motstandsorganisasjoner opererte i Norge under krigen. Milorg var en militær motstandsorganisasjon, mens Sivorg var Hjemmefrontens sivile organiserte del som besto av flere ulike motstandsgrupper. Hver motstandsgruppe hadde ofte faste ruter til Sverige som ble brukt til å frakte flyktninger og informasjon over grensen.

Finn Haugland, som var i ledelsen i Sivorg, kommenterer omstendighetene rundt jødeaksjo-

nen i et intervju med historiker Ragnar Ulstein i november 1969. I det lite omtalte krigsdokumentet forklarer han at de den gang droftet i kretsene i Sivorg om de skulle hjelpe jødene som gruppe og søke dem eksportert:

«Til det ble det sagt med nokså berettiget kjølig sinnelag at det var en folkeaksjon og den kunne man strengt tatt ikke ta opp på de beskyttede transportorganisasjonene som bare ville bli odelagt av en sann virksomhet og ikke hadde kapasitet til å klare alle jødene i noe tilfelle».

Som statsstipendiat på 1960 og 70-tallet intervjuet Ulstein rundt 800 motstandsfolk, deriblant Haugland. Disse intervjuene er nå en del av arkivet på Hjemmefrontmuseet.

Videre i intervjuet sier Haugland at de bestemte seg for å varsle jødene i første omgang. Han forklarer at Carl Fredriksens Transport ble opprettet av enkeltpersoner «helt på personlig initiativ». Det var et viktig prinsipp for Hjemmefronten at det ikke skulle koste noe å flykte over grensen, dette var ifølge Haugland et «ufravikelig prinsipp» som blant annet skulle sikre at ingen på motsatt side kunne betale seg inn på en transport:

«...en hvilkensoverhet som da viftet med en tusen-lapp ville jo da lokke folk på limpinnen og 1-2-3-ville hele organisasjonen være odelagt naturligvis», sier han i intervjuet med Ulstein.

«VÅRE EGNE»

Sverre Lie, rutesjef i samme organisasjon, skriver også om jødernes betaling for flukt. I en rapport fra april 1943 til legasjonen i Stockholm forklarer han at flyktninger normalt ikke skulle betale flukt, bortsett fra jødene.

«Det blev avtalt at man fortsatt skulde kreve av jødene at de som hadde anledning til det betalte en større andel av hensyn til de som intet hadde og som foruten at de blev befordret gratis også blev forsynt med penger for at de ikke skulde komme tomhendt over grensen (...) Våre egne skulde ikke betale for transporten», skriver han i rapporten.

«BLOD PÅ TANN»

Historikere regner med at omtrent 1100 jøder klarte å flykte fra Norge til Sverige under krigen.

LES MER ➔

FLUKT: Fredrik Styr (74) hadde trolig ikke vært til hvis ikke foreldrene, beste-foreldrene og søsteren flyktet til Sverige under krigen. Foto: Bjørn Olav Hammerstad

● Det er klart at hvis det finnes noen sannheter i verden, så må de komme frem.

Fredrik Styr

FREDAG 05. JUNI 2020

NYHET

7

Rundt 350 av disse flyktet ved hjelp av Carl Fredriksens Transport, resten gjennom andre nettverk eller på egenhånd.

Det var nesten ingen jøder igjen i Norge i 1943, de hadde enten flyktet eller blitt deportert.

Hovedansvarlig for finansiering av hele den norske Hjemmefronten, Aage Biering, skrev en rapport til den norske legasjonen i Stockholm den våren. Der beskriver han jødetransporten høsten i forveien:

«Transportforholdene for oss på denne side har nu utviklet sig til å bli en kostbar affære. Hittil har det været meget beskjedne utgifter, men efter jødetransportene har mange fått «blod på tann», skriver han.

GRENSEN

I tillegg til å betale for selve flukten skal flere flyktninger også ha blitt lurt til å gi fra seg mer penger på grensen. Finn Haugland i Sivorg snakket også om dette i sitt intervju med historiker Ragnar Ulstein i 1969.

«Vi fikk rapporter fra Sverige fra enkeltpersoner som fortalte at når de kom til grensen – eller når de hadde et stykke igjen på norsk side, så ble det anmodet om å gi fra seg alle norske penger, for de ville de i alle tilfelle bli avkrevd når de kom til Sverige. Det er naturligvis temmelig mange som har bitt på dette og som har gitt fra seg sine penger til stor glede for dem som klarer å få tak i dem», sier han.

Dette skjedde ikke med Fredrik Styrers familie, men han kjenner til det.

– Det var nordmenn som sa det for å lure penger fra folk. Du kan si at i en slik dramatisk situasjon så er det alltid ærlige og uærlige mennesker, og noen som vil profitere, sier Styr.

PROBLEM MED KILDER

Den avdøde krigshelten og krigshistorikeren Ragnar Ulstein skal senere ha forsøkt å undersøke pengene involvert i flukt, blant annet grenseløsenes arbeid og lønn. Men dette viste seg vanskelig.

I upubliserte e-poster fra 2018 som Dagen har fått tilgang til, skriver Ulstein at betalingen av lostjenesten var tabubelagt.

«Stemninga var reint patriotisk. Svært få snakka om lønn eller godtgjersle for illegal innsats. Du risikerte å fornærme ein los om du spurde kva løn han eller ho fekk», skriver han.

Videre forklarer Ulstein at mange loser fikk betaling fra organisasjonene som sendte flyktingene. Noen gikk gratis med flyktinger til grensen, men det kunne ikke bli praksis at de gjorde dette uten betaling.

«For meg som forskar om los- og annan eksportteneste kjendest det uheldig å bringe inn spørsmål om løn. Etter som slik løn, stor eller liten, ikkje kunne dokumenterast, risikerte eg å få historier om folk som hadde tent seg rike på los- trafikken – som eg hadde erfart i arbeidet med englandsfarten. Og eg kunne får problem med mange kjelder eg ennå ikkje hadde møtt», skriver Ulstein i e-posten Dagen har fått tilgang til.

● Å redde jødene betydde mindre enn mye annet.

Nina Grünfeld

FRYKT OG TRYGGHET

I Fredrik Styrers leilighet henger bilder av familiemedlemmer på veggene. Også av bestefar Milner. På tettskrevnesider fra en skrivemaskin beskriver den da 61 år gamle urmakeren den lange flukten gjennom skogen til Sverige, hjerteproblemene han fikk underveis og frykten for å bli oppdaget.

Styrers familie tok to ulike ruter, men begge gruppene ble fulgt gjennom skogen av grenseløser den siste etappen. Flere tilfeller gjorde at ingen i familien ble tatt underveis.

Senere på høsten leser bestefar Milner i avisen at hans formue i Norge er beslaglagt. Samme dag skriver han et brev til sin datter som er i trygghet i USA om at han også er trygg:

«Det kan ikke beskrives med hvilke følelser jeg nu sidder her og har anledning å skrive til dere, hvilket jeg ikke tenkte mig muligheten av for en måned siden og jeg takker Gud hver dag at vi har sluppet ut av dette helvete og skulde vor glede være fulkommen hvis Ethel også havde fått med sig Herman».

Ethel, Styrers tante, skriver også et brev om flukten. Der forteller hun om ferden i melkebilen, gården de overnattet på underveis og babyene som skrek på grensen. De andre flyktingene i gruppen måtte kaste jakker over mor og barn for å dempe lyden.

SANNHETER I VERDEN

Styrers onkel Herman ble sendt til Polen på skipet Donau sammen med 532 norske jøder. 302 menn, 188 kvinner og 42 barn. Noen dager etter flukten til Sverige i 1942 når nyheten om deportasjonen konen Ethel:

«Den 26. november kom meddelelsen at alle jødiske kvinner og barn var tatt og sendt til Polen, du

kan jo forstå jeg ble fortvilet. Er det ikke sjelerått, mennesker som intet har gjort, kan man behandle på denne måten, sette dem på en båt, sende dem til det verste hullet i hele Europa, dodens venteværelse», skriver hun.

På sofaen til Fredrik Styr ligger en pute med et bilde av hans mor og to tanter. Stolen moren hans satt i da hun var gravid med ham står foran en bokhylle i stuen. I oppveksten hans snakket familien sjelden om det de hadde opplevd under krigen, eller slektingene som forsvant.

– Jeg fikk bare høre at de var borte, sier Fredrik Styr, og fortsetter:

– Familien var veldig psykisk traumatisert. I dag vet vi at det er viktig å debriefe, men det var man ikke klar over den gangen. Man skulle ikke snu seg tilbake, bare se fremover, sier 74-åringen.

Han vet fortsatt ikke hvem som ringte og tilbød å frakte familien over til Sverige den gangen.

– Vi vet ikke hvem som forlangte penger, om det var motstandsbevegelsen eller tilfeldige krigsprofitorer. Når man er i en desperat situasjon så tar man imot tilbudet man får, man spør ikke er dette motstandsbevegelsen eller mennesker som vil tjene mye penger på vår skjebne?, sier Styr.

Men nå 75 år etter krigen mener Styr det er viktig å se tilbake.

– Nå er jeg blitt så gammel at nå. Det er klart at hvis det finnes noen sannheter i verden, så må de komme frem, sier han.

Denne saken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUJO) ved Universitetet i Bergen. SUJOs målsetting er å styrke den undersøkende og kritiske journalistikken i Norge.

BESTEFAR: I Fredrik Styrers leilighet henger bilder av familiemedlemmer på veggene. Også av bestefar Milner. Under krigen planla Milner familiens flukt mens han lå i deknning.

- Urovekkende og uakseptabelt

08.06.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke videreformidles utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/QT2srIoD>

4

NYHET

MANDAG 08. JUNI 2020

NYHET

Har du tips, innspill
eller kommentarer?
redaksjonen@dagen.no

JØDENES FLUKT: Tidligere statsminister Kjell Magne Bondevik (KrF) sier det er «urovekkende og uakseptabelt» hvis jødene måtte betale for flukt fordi de var jøder.

✂ Johanna Magdalena Husebye ✉ johanna.m.husebye@dagen.no

- Urovekkende og uakseptabelt

I 1942 flyktet mange jøder fra Norge for å unngå deportasjon og utryddelsesleire. Fredag i forrige uke avslørte Dagen at penger har vært en stor del av historien om de norske jødernes flukt enn det som tidligere har kommet frem.

Der fortalte Fredrik Styr om at hans familie betalte nesten åtte årslønner for flukten over svenkegrensen.

– Jeg synes det er veldig interessant det som kommer frem. Det er i hvert fall ting jeg ikke var kjent med fra før, sier tidligere statsminister Kjell Magne Bondevik.

JØDEBO-OPPGJØRET

Han ledet jødebo-oppgjøret i Norge på 1990-tallet. Det var et økonomisk oppgjør hvor Stortinget bevilget 450 millioner kroner til jødiske familier og jødiske formål for å rette opp etter tapene de led under andre verdenskrig.

– Det var viktig for det var en del av overgrepet mot jødene under krigen, og det var på norsk jord. Derfor mente jeg at norske myndigheter hadde et spesielt ansvar, selv om man aldri kan få gjort opp uretten fullt ut så følte vi et ansvar for å gjøre det, sier Bondevik.

– Jeg forstår at jødene selv er redde for stigmatisering for å snakke om det som har med penger å gjøre, sier han, og sier det er bra at dette tema blir belyst.

– Det er en del av historien, jødernes historie og krigshistorien, sier han.

- UROVEKKENDE

– Det jeg synes var mest urovekkende og uakseptabelt ved det som kom frem, hvis det var slik, er at flyktninger generelt ikke skulle betale for flukt, men at jødene skulle betale fordi de var jøder. Da er det klart at det en etnisk diskriminering her som er selvsagt er uakseptabel, sier Bondevik.

– Ser du på dette som en forlengelse av jødebo-oppgjøret?

– Ja, det har en viss parallell. Hvorvidt vi ønsker å gå videre

JØDEBO-OPPGJØRET

Fakta

Erstatningsoppgjøret i 1999 var ment som en erkjennelse og unnskyldning fra den norske stat overfor gjenlevende norske jøder og deres etterlatte.

Det ble foreslått en individuell, standardisert erstatning på 200 000 kroner til de som selv var erstatningsberettigede eller deres etterlatte.

Videre ble det foreslått et kollektivt oppgjør som skulle bestå av 250 millioner kroner fordelt på et fond til sikring av jødisk kultur og fremtid i Norge.

KILDE: Regjeringen.no

på dette i form av kompensasjon synes jeg i tilfelle må vurderes i samråd med det jødiske samfunnet i Norge slik vi gjorde med jødebo-oppgjøret. Det er ikke sikkert de ønsker det nå, sier Bondevik.

- FORSTERKET UBEHAG

Lars Rowe er leder av Norges Hjemmefrontmuseum, som er en av landets ledende institusjoner for okkupasjonshistorie. Han sier det som kommer frem i Dagens sak er interessant og viktig.

– Jeg sitter igjen med et forsterket ubehag. Det ubehaget vi alle føler når vi hører eller leser fortellinger om det som skjedde med den jødiske befolkningen i den perioden, sier han.

– Vi er opptatt av at det ubehagelige skal frem i alle sine fasetter og detaljer. Som Nina Grunfeld sier i saken så kan vi ikke legge løkk på noe her, og det er jeg hjertens enig i. Her skal ingenting legges løkk på, alt skal frem, sier Rowe.

Han mener det ikke er noen tvil om hvilken gruppe som ble sterkest rammet mellom 1940 til 1945.

– Det var det jødiske folk. Min

MUSEUM: Lars Rowe er leder av Norges Hjemmefrontmuseum, som er en av landets ledende institusjoner for okkupasjonshistorie. Foto: Privat

grunnholdning er at dette skal vi snakke om så mye vi bare orker, sier Rowe.

- UFATTELIG VIKTIG

Han ønsker penger velkommen som tema i nyere forskning om Holocaust.

– Alt av dokumenterbar historie som kan gi oss økt kunnskap om hva som foregikk og hvordan det foregikk er av det gode. Det gjelder også detaljer knyttet til Holocaust og uttransportering via flyktningruter.

Ifølge Rowe er det et veletablert faktum at antisemittisme og grader av antisemittisme fortsatt er et fenomen som eksisterer.

– Kunnskap om det forferdelige fenomenet som Holocaust var, er en så ufattelig viktig erfaring som vi må ta vare på i dagens politiske kontekst. Kunnskap om det er viktig for å identifisere denne trusselen når den gjenoppstår stadig vekk. Vi må vite hva vi skal bekjempe for å bekjempe det, sier Rowe.

- IKKE UKJENT FENOMEN

Han sier pengene jødene betalte for flukten nok ikke er et ukjent fenomen blant krigshistorikere.

– Men det er klart at det er forskjell på kunnskap som eksisterer i ekspertmiljøer og allmennheten for øvrig. Det er ikke noe i veien fra Norges Hjemmefrontmuseums side for at dette blir gransket i all sin bredde og dybde, sier han.

I Dagens sak om jødernes flukt skrev vi om sterke bindinger mellom Hjemmefronten og historikere som skrev om krigen etterpå. Det er helt riktig, mener Rowe.

– Det var ikke bare sterke bånd mellom dem, men det fantes bånd i historikerne selv fordi flere av dem hadde vært motstandsfolk. Det er ikke overraskende at de hadde sine egne perspektiver. Enhver historiker vil gå inn i stoffet med egne forutsetninger og oppfatninger, sier museumslederen.

Han sier det er lenge siden historiefaget oppga ambisjonen om å gjenspeile fortiden fullstendig presist, uten at historikerens ståsted farget framstillingen.

– Men ambisjonen om å gjengi fortid på en så presis måte som mulig kan ikke kastes på båten likevel. Derfor er det viktig at andre mennesker med andre bakgrunner, innfallsvinkler og perspektiver studerer de samme historiene. Vi vil fortsette å forske på krigen, og Holocaust, i mange år ennå, og det er bra, sier han.

Han er enig med kildene som uttalte seg i saken i at man nå har kommet i en fase hvor det må være lettere enn det kanskje har vært å undersøke alle sider av krigshistorien.

– Det skal ikke være vanskelig for noen å benytte seg av Norges Hjemmefrontmuseums dokumentasjon. Det er derfor vi har historieforskning, for å øke kunnskap om det som har skjedd før, trekke lærdom av det og forsøke å forhindre at urett gjenoppstår, sier Rowe.

Denne saken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUJO) ved Universitetet i Bergen.

JØDENES: – Jeg forstår at jødene selv er redde for stigmatisering for å snakke om det som har med penger å gjøre, sier tidligere statsminister Kjell Magne Bondevik (KrF). Foto: Ole Martin Wold

Gestapo-sjef visste at norske jøder flyktet mot «høy betaling»

10.06.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke viderefremmes utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/1LpXQWJv>

4

NYHET

ONSDAG 10. JUNI 2020

NYHET

Har du tips, innspill eller kommentarer?
redaksjonen@dagen.no

Gestapo-sjef visste at norske jøder flyktet mot «høy betaling»

JØDENES FLUKT: Gestapo-sjefen i Oslo, Siegfried Wolfgang Fehmer skrev en rapport før han ble henrettet. Der forteller han hvordan norske jøder flyktet over grensen mot «høy betaling».

✉ Johanna Magdalena Husebye ✉ johanna.m.husebye@dagen.no

Siegfried Wolfgang Fehmer. Et navn som fikk frykten til å sette seg som is i magen på mange motstandsfolk. Under andre verdenskrig var Fehmer Gestapo-sjef i Oslo. Den høye, blonde mannen var kjent for å være kalkulert og brukte ofte tortur som metode for å få folk til å snakke.

Fehmer ble arrestert etter krigen. Mens han satt i fengsel skrev han en flere hundre siders rap-

port om sin virksomhet i Norge. Dagen kan i dag fortelle at Fehmers rapport inneholder beskrivelser av jødernes flukt og dens kostnad.

Rapporten er en av Norges viktigste kilder for hvordan Gestapo opererte under krigen. Etter det Dagen kjenner til har Fehmers uttalelser om jødernes flukt aldri tidligere vært publisert.

Innholdet underbygger jødis-

ke familiers historier om at flukten til Sverige kunne koste opp til flere årslønner, slik Dagen avslørte forrige uke.

«HØY BETALING»

I rapporten beskriver Gestapo-sjefen den kjente episoden på Haldentoget høsten 1942. Grenselosen Karsten Lovstad har med seg en gruppe jødiske flyktninger som skulle videre over til

HISTORIKER: Historiker og rådgiver ved Hjemmefrontmuseet i Oslo, Sigurd Stenwig. Foto: Privat

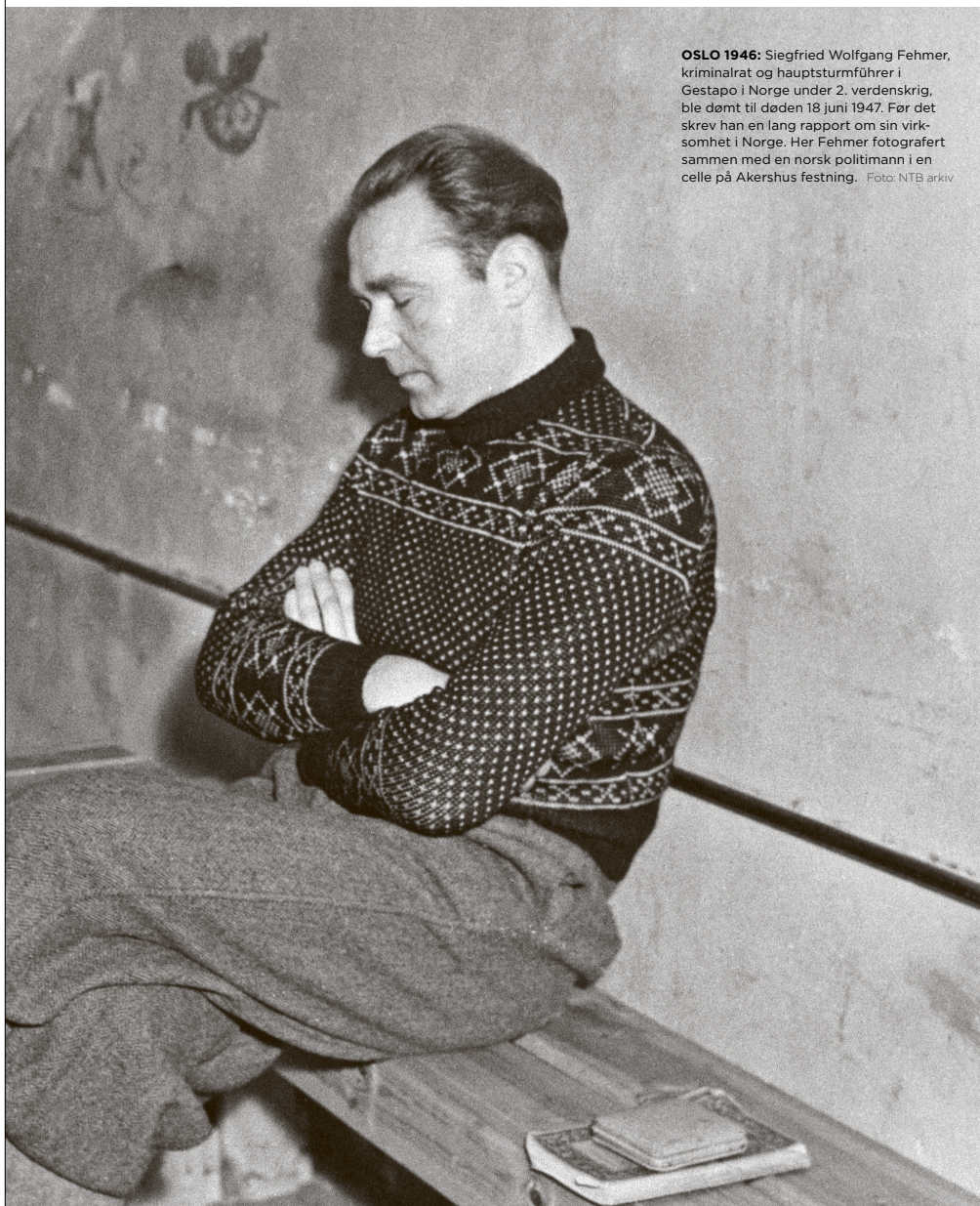
Sverige, men blir avslørt og skytter politimannen Arne Hvam. Historikere regner denne hendelsen som påskuddet for at jødene i Norge ble arrestert, og flere måtte flykte.

Fehmer skriver på tysk, og Dagen har derfor oversatt innholdet i rapporten:

ONSDAG 10. JUNI 2020

NYHET

5

OSLO 1946: Siegfried Wolfgang Fehmer, kriminalrat og hauptsturmführer i Gestapo i Norge under 2. verdenskrig, ble dømt til døden 18 juni 1947. Før det skrev han en lang rapport om sin virksomhet i Norge. Her Fehmer fotografert sammen med en norsk politimann i en celle på Akershus festning. Foto: NTB arkiv

SIEGFRIED WOLFGANG FEHMER

Fakta

Siegfried Fehmer tjenestegjorde i Gestapo i Norge fra 1940 til 1945. Av den norske motstandsbevegelsen ble han regnet som en av dens farligste motstandere, både som en effektiv etterforsker og en beryktet forhørsleder som også selv utførte grov tortur.

Da Sipo i Norge ble omorganisert i februar 1945, ble Oslo skilt ut som eget kommandørområde, og Fehmer ble sjef for Oslo-avdelingen av Gestapo, avdeling IV.

Da freden kom i mai 1945, gjorde Fehmer forsøk på å stikke seg vekk blant Wehrmacht-folk, men han ble arrestert etter få dager.

27. juni 1947 dømte Eidsivating lagmannsrett ham til døden. 16. mars 1948 ble Fehmer skutt på Akershus festning i Oslo.

KILDE: Store norske leksikon

OSLO: Siegfried Wolfgang Fehmer i det han forlater Eidsivating lagmannsrett under rettsaken mot ham. Fehmer ble dømt til døden, og skutt på Akershus den 16. mars 1948.

Foto: NTB Arkiv

«I den siste tiden før Karsten Løvstad ble arrestert så har han kommet i kontakt med Milorg. Han var med i Milorg, men han har begynt med forretningsmessig transport av jøder over grenser mot høy betaling», skriver Fehmer.

«Det har skjedd en demoralisering i ulike grupper i Milorg på grunn av at man har denne lette tilgangen til å tjene penger», skriver han videre.

- VIKTIGERE Å TJENE PENGER

Historiker og rådgiver ved Hjemmefrontmuseet i Oslo, Sigurd Stenwig, sier Fehmer-rapporten er veldig interessant.

– Gjennom sitt arbeid fikk han vite at det var enkelte grupper som antagelig tjente en del penger på jødeeksporten da den begynte. Fehmer fikk inntrykk av at det i

noen tilfeller var viktigere å tjene penger enn å gjøre motstand, sier Stenwig.

Ifølge historikeren har Fehmer fått informasjonen som står i rapporten gjennom avhør og tortur av flere motstandsfolk, blant annet Karsten Løvstad.

– Enkelte motstandsfolk involverte seg i eksport av jøder nettopp fordi det var penger i det. Det hadde med at enkelte jøder, særlig i Oslo-området, hadde gode yrker og derfor mye penger, sier Stenwig.

AKUTTE PENGEPROBLEMER

Han sier innholdet i Fehmers rapport underbygges av andre kilder, blant annet motstandsfolk fra den militære motstandsgruppen Milorg som selv måtte flykte til Sverige i 1942 og 1943.

– Jødernes flukt ble en forret-

ningsvirksomhet for enkelte. Pengene ble viktigere enn noe annet, sier han, og presiserer at det ikke er han selv, men flere kilder som påstår at det var tilfellet.

– Det er de kildene som antyder at penger ble viktigere enn det «patriotiske arbeidet». Om det er korrekt eller ikke er fortsatt uklart, sier Stenwig.

Historikeren sier mange kilder viser at motstandsbevegelsen hadde akutte pengeproblemer i den perioden, og det er umulig å vite om folk involverte seg kun for egen vinnings skyld.

– Det er et spørsmål man aldri finner svar på, sier Stenwig.

- PRIS PÅ MENNESKELIV

– Hvorfor tror du det tidligere har vært lite snakk om hva jødene betalte for flukten?

– Det er et ubehagelig tema. Vel-

dig forenklet tror jeg det er fordi du har satt en pris på menneskeliv ved å sette en pris på de personene som skulle over, sier historikeren.

Stenwig sier han kan forstå at mange synes det er vanskelig å snakke om pengene.

– De som hjalp jødene fremstår som potensielt griske som så på mennesker i nød som noen de kunne melke for penger. Det er og-

● I en sånn situasjon så er det lett å kreve mer betalt enn du egentlig trenger.

Sigurd Stenwig

så vanskelig for jødene som klarte å rømme og følte det var fordi de hadde penger. Det er komplisert, sier han.

Han forklarer at historikere vet for lite om hvordan jødene kom i kontakt med de som organiserte flukt over grensen og hvordan man forhandlet frem en pris. Men fordi det kostet å finansiere et eksportnettverk med dekksteder, lastebiler, drivstoff og mat, var det lett å utnytte systemet.

– I en sånn situasjon så er det lett å kreve mer betalt enn du egentlig trenger for å få litt mer i egen lomme. Det ville vært naivt hvis man ikke kunne tenke seg at det skjedde, sier Stenwig.

Denne saken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUJO) ved Universitetet i Bergen.

- Jeg har en instinktiv uvilje mot å snakke om jøder og penger

11.06.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke viderefremmes utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/FqI3A0Jz>

10

NYHET

TORS DAG 11. JUNI 2020

JØDENES FLUKT: Ervin Kohn, forstander i Det mosaiske trossamfunn i Oslo, mener mye har vært underkommunisert etter krigen.

✉ Johanna Magdalena Husebye ✉ johanna.m.husebye@dagen.no

- Jeg har en instinktiv uvilje mot å snakke om jøder og penger

Den siste uken har Dagen publisert en rekke saker om jødernes flukt til Sverige under krigen, og hva den kostet. Der kom det frem at noen jødiske familier betalte opp mot flere årslønner for flukten, og at å snakke om penger fortsatt er et vanskelig tema for mange, over 75 år etter krigen.

Ervin Kohn, forstander i Det mosaiske trossamfunn i Oslo, sier til Dagen at han er blant dem.

- Jeg har en instinktiv uvilje mot å snakke om jøder og penger, sier Kohn.

Han sier det er snakket nok om jøder som offer, i tillegg til at det er krevende å snakke om ikke-jødiske nordmenn som annet enn helter.

Marte Michelet gjorde det, og indignasjonen og fornærmelsen lot ikke vente på seg. Men det er nødvendig, sier han.

- BØR KOMME FREM

Ifølge Kohn har mye vært underkommunisert etter krigen.

Kun et narrativ har rådet grunnen. Hjemmefronten og gutta på skauen. Sjøfolkens innsats har vært underkommunisert, det samme har de kommunistiske gruppene, grenseløse og andre som hjalp jødiske nordmenn. Både de som gjorde det for penger og de som gjorde det fordi det var det riktige å gjøre, sier han og legger til:

- Det er helt åpenbart at det er ulike fortellinger, og de bør komme frem.

Kohn fikk med seg debatten i 2018, da forfatter og journalist Marte Michelet gav ut sin bok *Hva visste Hjemmefronten?*

- Noe av det viktigste med Michelets bok var, etter min mening, påpekingen av at det var ikke uvanlig å være både antinazist og antisemitt i en og samme person, sier Kohn.

Han mener det som skjedde etter krigens slutt også er svært graverende.

JØDENES FLUKT

Fakta

Dagen har den siste uken publisert en rekke saker om jødernes flukt til Sverige og hva de betalte.

Les alle sakene på Dagen.no.

Har du tips eller kommentarer?

Ta kontakt med journalist Johanna Magdalena Husebye.

- Under okkupasjonen var det innen både journalistikk og forskning, tyskerarbeid, økonomisk korrupsjon og likvidasjoner - et vidt spekter av temaer som det har tatt tid å løfte frem og drøfte. I tillegg kan det også være utfordrende i forhold til kilder.

Hjeltnes mener noe har skjedd etter hvert som tiårene har gått. Blant annet var Landssvikarkivets åpning i 2015 et viktig landemerke i tillegg på kunnskap og kilder.

- Noe annet er at man må i blant være ydmyk overfor fortiden. Det er lettere å domme handlinger og gjerninger fra en trygg posisjon i 2020 enn når folk levde i et nazikuppet samfunn, sier Hjeltnes.

- **SENSITIVT**
Guri Hjeltnes (lite bilde) er historiker og direktør ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret). Hun mener det er viktig å sette søkelys på pengene involvert i jødernes flukt.

● Jeg har en instinktiv uvilje mot å snakke om jøder og penger.

Ervin Kohn

riteter (HL-senteret). Hun mener det er viktig å sette søkelys på pengene involvert i jødernes flukt.

- Det er viktig og riktig å sette søkelys på betaling for flukt og transport jødene i den utrolig pressede situasjonen høsten 1942, sier Hjeltnes.

- Hvorfor tror du penger har vært lite omtalt tidligere?

- Det har tatt lang tid for flere sensitive temaer har kommet opp innen både journalistikk og forskning. At hjelpere og løser kunne skole seg på transportene er sensitivt og vanskelig. Det har nok også vært et hinder i det jødiske miljøet å ta opp temaet penger, man har vært engstelig for å forsterke myter og forestillinger om jøder, sier Hjeltnes, og trekker frem at sensitive temaer kan være så mangt.

- Det kan være ting som forhold mellom norske kvinner og tyske menn, tyskerarbeid, økonomisk korrupsjon og likvidasjoner - et vidt spekter av temaer som det har tatt tid å løfte frem og drøfte. I tillegg kan det også være utfordrende i forhold til kilder.

Hjeltnes mener noe har skjedd etter hvert som tiårene har gått. Blant annet var Landssvikarkivets åpning i 2015 et viktig landemerke i tillegg på kunnskap og kilder.

- Noe annet er at man må i blant være ydmyk overfor fortiden. Det er lettere å domme handlinger og gjerninger fra en trygg posisjon i 2020 enn når folk levde i et nazikuppet samfunn, sier Hjeltnes.

- FASADER KAN SPREKKE

Hun sier krig og okkupasjon vekker enormt engasjement og nysgjerrighet.

- Det er positivt at det er så stor

interesse for en så viktig periode i norsk historie, som nå ved frigjøringsjubileet. Det har ikke bare vært positive vinkler, men også erkjennelse og refleksjon, sier Hjeltnes, og legger til:

- Kontroversielle emner som berører navngitte aktører kan selvsagt være eksplosivt, det har vi sett de siste årene. Da kan innarbeidede fortellinger i offentligheten snus om kull og fasader kan sprekke, sier hun.

Når det skjer blir diskusjonene om kilder, kildebruk og kildetolkning ekstra viktige, sier direktøren.

- For historikere vil kildemessig etterrettelighet alltid være viktigst. Men har vi kildemessig gode belegg må vi også fortelle allmennheten om det vi har funnet.

- TRIST

- Jødene er fortsatt redde for å snakke om tematikken i 2020 i frykt for antisemittisme, hva mener du om det?

- Det er selvsagt trist at mange avstår fra å snakke om dette, i frykt. Samtidig ser vi at det også i det jødiske miljøet er flere som tør å stå frem og snakke åpent disse spørsmålene.

Hjeltnes trekker også frem at fagfolk forsker på jøder og betaling.

- Jeg kjenner ikke til arbeidet, men det gleder meg at dyktige fagfolk er med. HL-senteret forsøker å være på og drøfte og formidler det som kommer av nytt stoff. Det gjorde vi da historiker Bjarte Bruund kom med boken Holocaust i Norge, og med Marte Michelets to bøker fra 2014 og 2018.

Denne saken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUIO) ved Universitetet i Bergen.

JØDENES FLUKT: Ervin Kohn, forstander i Det mosaiske trossamfunn i Oslo, mener mye har vært underkommunisert etter krigen.

Foto: Tore Meek, NTB scanpix

TORSDAG 11. JUNI 2020

NYHET

11

Norges eneste bokbåt legges ned

BIBLIOTEK: Fylkestinget i Vestland fylke har vedtatt å legge ned bokbåten Epos, som er landets eneste flytende bibliotek, melder NRK.

Bokbåten har i flere tiår toffet rundt i de tre vestlandsfylkene Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Hordaland. I de to førstnevnte fylkene ble tilbudet avvirket i henholdsvis 2015 og 2019.

Etter vårsesongen 2020 blir tilbudet avsluttet i Vestland fylke. Det vedtok flertallspartiene Ap, SV, Sp, KrF, Venstre og MDG på tirsdagens fylkestingsmøte.

Blant årsakene til nedleggelsen er trang økonomi i det nye fylket, ifølge NRK. Fylkesrådmann Rune Haugsdal har også argumentert for at om man opprettholder tilbudet, må det dekke hele fylket, ha universell utforming og ha utslippsfrie eller lavutslippsløsninger på plass, noe som vil gi ekstra kostnader.

Bokbåten har ofte vært nedleg-

MANNSKAP: To bibliotekarer og et mannskap på to betjener bokbåten Epos, her til kai i Bergen i 2009. Foto: Marit Hommedal, NTB scanpix

gingstruet, noe som hver gang har ført til stor mobilisering for å unngå at båten settes på land. Også denne gang er flere forfattere kritiske.

– Dette er en tragisk dag for hele Vestlandet. Å legge ned bokbåten er en kulturpolitisk skandale, elendig distriktspolitikk og dårlig barnepolitikk, sier krimforfatter Gunnar Staalesen til kanalen. NTB

TRONDHEIM KRISTNE GRUNNSKOLE
Tomasskolen

Våre kjerneverdier er vennlighet, respekt og kunnskap med motet; Trygg skole for alle. Skolen ble grunnlagt i år 2000 og eies av Pinsemenigheten Betel i Trondheim.

Trondheim kristne grunnskole søker Lærer

til en 50 – 100 % stilling for skoleåret 2020/21.

Stillingen gjelder for 5. - 10. trinn. Vi søker lærer som har kompetanse innenfor realfag; matematikk og naturfag. Velkommen til et godt arbeidsmiljø på en skole i vekst med tydelig kristen profil.

Søknad sendes:

rektor@tomasskolen.no

Søknadsfrist: 15. august

Tomasskolen

Trondheim kristne grunnskole

Se hele stillingen på
stilling.dagen.no

Generalforsamling for Mediehuset Dagen AS

Det innkalles til ordinær generalforsamling
onsdag 17. juni 2020

på Hotell Terminus, Zander Kaaes gate 6, BERGEN.

Registrering fra kl 15.30

Stoler ikke på krigshistorikerens habilitet

17.06.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke viderefremmes utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/Qt6OjpG8>

4

NYHET

ONSDAG 17. JUNI 2020

NYHET

Har du tips, innspill
eller kommentarer?
redaksjonen@dagen.no

Stoler ikke på krigshistorikerens habilitet

JØDENES FLUKT: Filmregissør Robert Murphree mener at uavhengige akademikere må forske på det norske Holocaust.

✉ Johanna Magdalena Husebye johanna.m.husebye@dagen.no

Omkring 1100 jøder flyktet fra Norge til Sverige under andre verdenskrig. Dagen avslørte ny-

lig at noen jødiske familier måtte betale opp mot flere årslønner for flukten.

JØDENES FLUKT

Fakta

Dagen har den siste uken publisert en rekke saker om jødernes flukt til Sverige og hva de betalte.

Les alle sakene på Dagen.no.

Har du tips eller kommentarer? Ta kontakt med journalist Johanna Magdalena Husebye.

I saken kom det frem at prisen for jødernes flukt ikke har blitt undersøkt systematisk. Ifølge krigshistoriker Tore Pryser skyldes dette blant annet tette bånd mellom historikere og motstandsfolk etter krigen.

– Negative ting skrev man ikke om, og nå er kildene borte, sa professoren til Dagen.

– **GROVT FORENKLET**
Filmregissør Robert Murphree mener narrativen om krigen som

ONSDAG 17. JUNI 2020

NYHET

5

JØDENE: - Jødernes historie under krigen var enda verre enn vi har forstått, sier filmregissør Robert Murphree. Han går langs kaien ikke langt fra der de norske jødene ble deportert med båten Donau i november 1942.

Foto: Bjørn Olav Hammerstad

SERIE: Dagen har de siste ukene satt søkelyset på ukjente sider ved norsk krigshistorie. Jøder måtte betale dyrt for å få hjelp til å komme seg ut av Norge under andre verdenskrig. Faksimile: Oppslag i Dagen

tidligere har blitt formidlet av historikere er er veldig unyansert.

- Den er grovt forenklet og er formidlet til fordel for hjemmefront-aktorene, sier han.

Murphree har jobbet med krigshistorie siden 2008, og som dokumentarfilmskaper siden 1999. Han produserte dokumentarfilmen «Husk oss til livet» om arrestasjonen av de norske jødene, den ble sendt på NRK i 2016. I tillegg har han filmet intervjuer med over 40 jødiske krigsoverlevende de

siste årene. Gjennom arbeidet har han hatt tett kontakt og samarbeid med en rekke institusjoner og fagfolk, blant annet Jødisk Museum.

Murphree mener det er viktig at hva jødene betalte blir godt kjent i offentligheten. Han reagerer på at tidligere samarbeidspartnere som Jødisk Museum ikke har fortalt denne siden av historien tidligere.

- Det er nå gått 80 år siden krigen. Det er såpass lang tid at jeg tror vi må innse at det er helt andre øyne som må til. Det var for

● Det er nå gått 80 år siden krigen. Det er såpass lang tid at jeg tror vi må innse at det er helt andre øyne som må til.

Robert Murphree

eksempel ikke fagmiljøene som presenterte mange nye kilder fra krigen, men den uavhengige forfatteren Marte Michelet. Dette skjedde selv om de hadde tilgang til de samme kildene lenge før boken hennes kom ut, sier han.

De gangene jødernes betaling er blitt nevnt, blir det ofte fremstilt som enkelttilfeller, mener Murphree.

- Så er det absolutt ikke det. Direktør ved Jødisk Museum i Oslo, Torill Torp-Holte, har blitt

forelagt alle påstandene i denne saken. Hun sier de ikke kjenner seg ikke igjen i kritikken.

«Jødisk Museum i Oslo kjenner seg ikke igjen i beskrivelsen Dagen velger å publisere. Dette er, som tidligere meldt i et innlegg i Dagen, et viktig tema som det forskes på ved museet», skriver hun i en e-post.

Les tilsvaret fra Holocaust-senteret i bunnen av saken.

LES MER

- RISIKERTE LIVET

Murpree sier det ikke handler om at motstandsfolk ikke var helter, men at alle sider av krigshistorien må formidles.

- Flere risikerte livet for å redde jødene. På en annen side bør alt som har med økonomi å gjøre frem i lyset. Det har vært flere tiår med formidling i Norge, men økonomi snakkes det nesten ikke om. Hvilke samfunn og organisasjoner forstår vi uten å forstå økonomien, spør han.

Murpree er ikke historiker, men begynte å interessere seg for krigshistorie fordi han hadde familie som kjempet under krigen. Slektninger i den amerikanske hæren på den ene siden, og familie som drev med illegalt arbeid for Hjemmefronten på den andre.

- Jeg påberoper meg ikke å være historiker eller ha mer peiling enn dem. Det har jeg ikke. Mitt argument er at alle sider av historien må komme frem, så kan historikere tolke kildematerialet en vei eller en annen, sier han.

EN ANNEN TID

Filmregissøren sier ikke alle fagfolk kan skjæres over samme kam.

- Mye av den tidligere formidlingen av krigen ble gjort i en annen tid. Dette har satt dype spor og ført til at videre forskning automatisk også kan bli unyansert, sier han.

Murpree mener det norske Holocaust burde forskes på av akademikere som ikke er tilknyttet en institusjon som har jødisk innflytelse.

- Jeg snakker ikke om relasjoner, men finansiering som kan lede til kontroll av innhold. For en del av det jødiske miljøet er det veldig vanskelig på grunn av «jøder og penger» problematikken. Så har du også de som har satt sin identitet og ære i formidling av dette tema som vil ha vanskeligheter med å erkjenne at formidlingen har vært mangelfull.

Han understreker at dette ikke handler om kompetansen til forskerne i Norge.

- Jeg setter ikke spørsmålstejn

ved kompetansen til noen i fagmiljøer hvor det jødiske miljøet har innflytelse. Det gjør jeg absolutt ikke. Men jeg stoler ikke på habiliteten med tanke på å formidle vanskelige ting for det jødiske miljøet, sier han.

Filmregissøren mener det å ha en dyp forankring i krigen knyttet

● **Flere risikerte livet for å redde jødene. På en annen side bør alt som har med økonomi å gjøre frem i lyset.**

Robert Murpree

til familie, slik som han selv har, er et stort handikap.

- Det kan være uhyre vanskelig å stille seg kritisk til hvor man har sin identitet.

- FØLER SEG UTSATT

Murpree sier det triste med alt som kommer frem i Dagens saker er at det jødiske miljøet i Norge fortsatt føler seg utsatt og frykter antisemittisme i 2020.

- De er redde for alt som vil forsterke utenforskapen. Det gjør at de ikke har åpent kommet ut med det vi burde snakke ærlig om tidligere fordi de frykter at det vil slå tilbake på dem, mener Murpree og legger til:

- Jeg forstår hvorfor det er vanskelig, men jeg kan ikke leve med at det bare skal være sånn. Derfor er det andres oppgave å fortelle sannheten.

Han mener krigshistorien underbygger at minoriteter nesten alltid er mest utsatte når krisene kommer.

- Det er kanskje den største lær-

dommen. Jødernes historie under krigen var enda verre enn vi har forstått. Det verste jeg kan tenke meg er at den blir enda mer forenklet, i stedet for nyansert og sammensatt, sier han.

- Ikke er godt kjent

Guri Hjeltnes, direktør ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) har også blitt forlagt Robert Murpree sin kritikk. Hun sier det er flott at Murpree er opptatt av viktige temaer som økonomi og betaling.

- Ellers synes det som om han ikke er godt kjent med HL-senterets virksomhet allment og heller ikke med senterets forskning. Han er velkommen til oss, sier Hjeltnes i en e-post til Dagen.

Dagen har gjort gjentatte forsøk på å komme i kontakt med forfatter Marte Michelet for kommentar, uten å lykkes.

Denne saken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUJO) ved Universitetet i Bergen.

UAVHENGIG: Filmregissør Robert Murpree mener at uavhengige akademikere må forske på det norske Holocaust. Foto: Bjørn Olav Hammerstad

Nora (24) pleide å skjule at hun var jøde

04.07.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke viderefremidles utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/Chy2d0JA>

18

HELGEN

LØRDAG 04. JULI 2020

HELGEN

Har du tips, innspill
eller kommentarer?
redaksjonen@dagen.no

JØDENES FLUKT

Nora (24) pleide å skjule at hun var jøde

– JØDER SOM
PENGEGRISKE,
GRÅDIGE OG
MAKTSYKE STIKKER
DYPT I HISTORIEN,
SIE NORA ILANA
HARALDSSON
SAVOSNICK (24).

✉ Johanna Magdalena Husebye ✉ johanna.m.husebye@dagen.no

LØRDAG 04. JULI 2020

HELGEN

19

OSLO: - Vi er like mye norsk som vi er jødisk, sier Nora Ilana Haraldsson Savosnick (24).

Foto: Johanna Magdalena Husebye

Da Nora Ilana Haraldsson Savosnick (24) gikk på ungdomsskolen prøvde hun å skjule at hun var jødisk. For Oslo-jenta var de 773 norske jødene som ble deportert under krigen mye mer enn ord og tall i skolebøkene. Det var hennes familie.

- Min morfar ble deportert med Donau og overlevde to og et halvt år i Auschwitz, sier Savosnick.

24-åringens morfar, Robert Savosnick, var født og oppvokst i Trondheim og stolt trønder, ifølge barnebarnet. Etter krigen kom kun 32 overlevde tilbake til Norge fra dødsleiren som tok liv av over én million mennesker. Han var en av de få som overlevde.

- Morfars far ble drept i gasskammerne, mens hans mor og bror var blant dem som klarte å flykte til Sverige, sier Savosnick.

- INGEN VISSTE

De siste ukene har Dagen avslørt at jødiske familier betalte opptil flere årslønner for flukten til Sverige. Det er i dag nesten ingen jødiske tidsvitner igjen i Norge som kan fortelle om hva de opplevde under krigen.

Savosnick mener det er viktig å snakke om jødedommen og jødernes historie, og er opptatt av at også hennes generasjon står frem. Men det har ikke alltid være like enkelt. I mange år holdt hun den jødiske siden av seg selv skjult.

- Ingen visste, og jeg benektet det hvis noen spurte. Jeg syntes det var vanskelig å identifisere meg som jøde fordi jeg ikke visste hva det betydde for meg, forklarer hun.

I ungdomsårene hadde hun lyst å passe inn med alle de andre. Hvis Savosnick skulle ha med seg venner hjem etter skolen, ba hun moren fjerne jødiske symboler i huset.

- På ungdomsskolen hørte jeg ordet «jøde» bli brukt som skjellsord, og det er så få jøder i Norge. Det handlet mye om min egen usikkerhet som ung, sier hun.

KLASSETUR

Siste året på ungdomsskolen vurderte klassen til Savosnick å dra til Polen med Hvite Busser. De har siden 1992 arrangert klassturer til konsentrasjonsleire som Auschwitz-Birkenau der Savosnick sin bestefar var. Men klassen endte med å ikke reise.

- Jeg var en av dem som sa jeg ikke ville. Det var veldig sårt, sier Savosnick.

Tårene renner mens hun forteller, og hun tørker dem bort.

24-åringen er til vanlig frilansfotograf i New York og er hjemme i Oslo på grunn av koronapandemien. Mye har endret seg siden årene på skolen. Savosnick har blitt veldig åpen om at hun er jøde, og jobber med et fotoprojekt om jødisk liv i Norge.

- Jeg skulle ønske noen hadde gjort mitt prosjekt da jeg gikk på ungdomsskolen. Da hadde livet vært veldig annerledes, sier hun.

- Hvordan annerledes da?

- Et slikt fotoprojekt hadde gjort det lettere for meg å definere hva jødedommen kan være, og gi norske jøder et ansikt. Å være jødisk er mye mer enn bare svart-hvitt bilder som engang fantes. Det er veldig levende den dag i dag, sier hun.

LES MER

ULIKE ERFARINGER

Maya Odinsen Golan (21) og Simon Folgerø (24) sitter på en kafé i Oslo. I likhet med Nora Savosnick er de norske jøder. Begge to jobber som jødiske veivisere, et program hvor jødiske ungdom besøker skoler og forteller om livet som jøde i Norge.

– Jeg har alltid vært åpen om at jeg er jødisk, og har ikke opplevd noe ubehagelig. Men jeg kjenner flere som har møtt på hets og byttet skole fordi de var jødiske, sier Golan.

Folgerø har hatt en annen erfaring.

– Jeg har fått høre at jøder er gjerrige og opptatt av penger, men jeg kjenner folk som har opplevd verre ting. Noen kastet penger etter min bror og sa «plukk opp pengene, jøde», sier han.

Begge synes det er viktig å belyse hva som skjedde med jødene under krigen, også hva jødene betalte for flukten.

– Det er en narrativ som er bort-

gjemt og tabu for mange. Det som kommer frem er ikke ment til å legge skam på nordmenn, men fortelle «dette skjedde» og at vi må lære av det. Hvis det skjer i fremtiden så kan vi alle sider av historien, både de gode og de dårlige, sier Folgerø.

– Det er viktig å kjenne til den fulle sannheten, legger Golan til.

«DE ANDRE»

De jødiske ungdommene har fått med seg Dagens saker om hva jødene betalte. Nora Savosnick synes det er bra at nye narrativer om jødernes flukt kommer frem i lyset. Det skumleste for henne med historien om jødene og betaling er at de ble sett på som «de andre».

– Vi er like mye norsk som vi er jødisk. Overlevende er ofte redde for å snakke om det fordi de vil være norsk nok, slik at de er norsk nok neste gang. Det tror jeg gjelder mange minoriteter, sier hun.

Det er viktig å få frem alle nar-

rativ slik at man kan lære av historien, mener Savosnick.

– Det er veldig skummelt hvis vi skal la et narrativ seile sin sø uten å sette spørsmålsteget. Det er sånn propaganda utvikler seg, sier hun.

– Da mamma vokste opp var det aldri snakk om penger. Man skulle ikke blande jøder og penger, og jeg begynner å forstå hvor dypt det egentlig sitter, sier hun.

KONSPIRASJONSTEORIER

Å være ung jøde gjør henne veldig bevisst på polarisering og konspirasjonsteorier, sier Savosnick.

– Folk trodde på at jøder var undermennesker og det startet i Norge lenge før tyskerne kom. Så er det mange konspirasjonsteorier om at jødene styrer verden eller bankene. Spesielt fra ytre høyre eller venstre, sier hun, og legger til:

– Det har også vært konspirasjonsteorier om at jøder står bak koronaviruset. Dette med jøder som pengegrisk, grådig og makt-

syke graver dypt i historien, og har vært en konspirasjonsteori over lang tid.

Savosnick synes antisemittisme er skremmende fordi det ofte er et resultat av at folk får dyrke ekstreme holdninger i et vakuum.

– Derfor er det viktig å ikke tie. Jeg er påvirket av min morfars historie, og det gjør at jeg ser disse trendene i samfunnet og blir redd. Da får jeg behov for å fortelle historien min. Det tror jeg mange unge jøder kjenner et behov for, sier hun.

TI ÅR

24-åringen sier hun er stolt over hvor langt Norge har kommet siden krigen.

– Jeg føler meg inkludert, selv om jeg som minoritet alltid vil føle at jeg har en fot begge steder. Det har gjort meg veldig bevisst på hvordan folk oppfatter meg, forklarer Savosnick.

Veldig mange hun møter har aldri møtt en jøde før.

– Du blir en representant. De hilser på deg og tenker «dette er sånn jøder er». Det er et stort ansvar å ta på seg, sier hun.

Den nye generasjonen unge jøder i Norge er tøffe, og flinke til å være kritiske, mener Savosnick.

– Vi kan være kritisk til menigheten og ting som har skjedd i det norske samfunnet som ikke har vært greit. Enten det er narrativen om penger eller antisemittisme. Det er viktig for oss å ta på oss begge hattene fordi vi har kjent på kroppen hva polarisering kan utvikle seg til, sier hun.

24-åringen synes det er skremmende at alle tidsvitnene snart er borte. Etter krigen tok det morfar hennes ti år å fortelle sin kone om det grusomme han hadde vært gjennom i Auschwitz.

– Nå sitter min generasjon med ansvaret. I jødedommen er det tradisjon for at barn forteller sine barn som igjen forteller sine barn. Jeg hadde ikke visst hadde det ikke vært for at min mor fortalte

LØRDAG 04. JULI 2020

HELGEN

21

meg. Det er viktig å belyse historien i dag og det faktum at mennesker kan være veldig gode og veldig onde, sier hun.

- GAMMEL FORESTILLING

Synne Corell er forsker ved Senter for Studier av Holocaust og Livs- og Minoritetstudier. Hun forsker ikke på hva jødene betalte, men den økonomiske likvidasjonen av norske jøder formuer under krigen.

Hun sier dette med jøder og penger er en av de store, antisemittiske stereotypene.

- Det er en gammel forestilling som går nesten 1000 år tilbake. Kristne tekster hadde lenge assosiert jøder med verdslig velstand. Disse forestillingene skulle vise kristne hvordan de burde leve, sier hun.

Corell sier «den pengegriske jøden» er en fullstendig fiksjon som har blitt dypt roftet gjennom tidene.

- Det er antijødiske fordommer som er veldig utbredt. Jeg finner

det i arkivmaterialet fra krigen. Mange nordmenn var overbevist om at jøder satt på store verdier, sier Corell.

Som forsker har hun sett en økende interesse og oppmerksomhet for det norske Holocaust de siste tiårene, samtidig som antisemittismen også øker.

- Det er en mye større interesse enn før og mange vet mye om jødeforfølgelsen. Samtidig har vi en situasjon i dag hvor vi kan se samme type tankesett og konspirasjoner om jødernes makt. Sosiale medier gjør at man raskt støter på det, sier Corell.

- DET VAR SÅ GRUSOMT

I likhet med Savosnick vil Maya Odinsen Golan (21) og Simon Folgerø (24) stå frem fordi de synes det er viktig å fortelle om, og ta vare på, jødisk identitet.

- Vi kjenner på ansvaret. I vår generasjon har vi en sterk jødisk identitet uten at vi er veldig religiøse. Det religiøse er viktig for no-

en, men identiteten er viktig for de fleste, sier Golan.

Da de lærte om Holocaust i oppveksten synes begge det var vanskelig å ta alt som skjedde inn over seg.

- Det var vanskelig å ta til seg dybden i fortellingen fordi det var så grusomt. Jo mer man lærer, jo vanskeligere er det å forstå, sier Golan.

På kaféen der de sitter er det

● I jødedommen er det tradisjon for at barn forteller sine barn som igjen forteller sine barn.

Nora Ilana Haraldsson Savosnick

mange unge mennesker og nyter sommerværet og friheten. Det står i stor kontrast til samtalemnet rundt bordet i skyggen. Golan forteller at da hun besøkte en jødisk massegrav i Polen for første gang traff alle følelsene på en gang.

- Det var ren brutalitet. Inne i skogen hadde folk lagt ned bilder av kvinner og barn, brev, lys, baller og Davidstjerner. Alt ble veldig ekte, sier 21-åringen.

Folgerø tror ikke Holocaust vil skje igjen, men synes det er utrolig viktig å holde minnene levende.

- Jeg tror ikke det vil skje mot jøder, men kanskje en annen minoritet. Vi ser jo den skumle utviklingen i verden. Hadde man ikke lært historien hadde man ikke visst hva det betydde. Eller hvor farlig det er, sier han.

FELLESSKAPET

Begge to er aktive i synagogen i Oslo, og beskriver det jødiske fellesskapet i Norge som en ekstra familie.

- Vi er alle en sterk sammenknyttet gruppe. Fellesskapet gir en veldig trygghet og tilhørighet. Jeg tror det har med jødisk historie å gjøre, og det å være flyktning og minoritet. Alt går tilbake til at man alltid tar vare på hverandre og den jødiske kulturen, sier Golan.

Det er ikke så mange jødiske ungdommer i hvert kull, Golan vil derfor fortsette som jødiske vevisere i noen perioder til, mens Folgerø har vært i jobben de siste tre årene.

- Vi skal minske mellomrommet mellom oss og dem, og vise at vi er jødisk ungdom, men vi er ungdom først og fremst. Målet er at det etter hvert blir mindre vitser, stereotyper og holdninger hvor ordet «jøde» er et skjellsord, sier Folgerø.

Denne saken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUJO) ved Universitetet i Bergen.

SKOLEN: - Jeg syntes det var vanskelig å identifisere meg som jøde fordi jeg ikke visste hva det betydde for meg, sier Nora Ilana Haraldsson Savosnick (24) om årene hun gikk på ungdomskolen.

Foto: Johanna Magdalena Husebye

SAMMENTREFF: Et bilde av Savosnick-familien hjemme hos foreldrene til Nora den 23. desember 2019. Dette året falt Hanukkah og den årlige lille julaften-tradisjonen på samme kveld. Bildet er fra Nora sitt prosjekt med Norwegian Journal of Photography.

Foto: Nora Ilana Haraldsson Savosnick

VEIVISERE: Maya Odinsen Golan (21) og Simon Folgerø (24) er jødiske vevisere, og stolt over sin jødiske identitet.

Foto: Johanna Magdalena Husebye

Jødisk familie ble frastjålet 53.000 kroner

30.12.2020

© Dagen

Alle artikler er beskyttet av lov om opphavsrett til åndsverk. Artikler må ikke viderefremmes utenfor egen organisasjon uten godkjenning fra Retriever eller den enkelte utgiver.

Les hele nyheten på <http://ret.nu/r7RpYnJM>

4

NYHET

ONSDAG 30. DESEMBER 2020

NYHET

Har du tips, innspill eller kommentarer?
redaksjonen@dagen.no

JØDENES FLUKT: Trym Staal Eggen er sønnen til en respektert motstandsmann som lenge prøvde å fortelle sin versjon av hva som skjedde med jødene under krigen.

✉ Johanna Magdalena Husebye ✉ johanna.m.husebye@dagen.no

Denne høsten har debatten knyttet til Marte Michelets bok *Hva visste Hjemmefronten?* blusset opp igjen for fullt etter at krigshistorikere kom med motboken *Rapport fra ei gjennomgang av Hva visste hjemmefronten.* For få dager siden hadde også filmen «Den største forbrytelsen», om deportasjonen av de norske jødene premiere.

Dagen avslørte i juni at jøder måtte betale opptil flere årsløn-

ner for flukten til Sverige. Nå forteller Trym Staal Eggen, sønn av motstandsmannen Kjell Staal Eggen, om den jødiske familien hans far reddet da hjemmefronten nektet å hjelpe.

Familien skal ha blitt frastjålet omkring 13 årslønner av Milorg. I 1942 var en årslønn omkring 3.900 kroner, viser tall fra SSB.

– Jeg visste fra jeg var bitteliten at fatteren var en toffing. Familien Becker var den eneste

jødiske familien i Telemark på den tiden. De ble reddet i all hovedsak takket være min far, sier Trym.

Motstandsmannen Eggen gikk bort i 1999, men etterlot seg et manuskript som Trym fant skjult mellom noen papirer.

Der hadde han skrevet med egne ord om motstanden han opplevde fra Milorg-ledelsen i Telemark da han forsøkte å redde familien Becker. Milorg var den

militære delen av motstandsorganisasjonen i Norge.

– SETT DEM PÅ GATA

Han beskriver en desperat kamp mot klokken for å finne en fluktrute til jødiske Sigurd Becker (18). Da hans mor og to søsken på 10 og 12 år ble ettersekt av politiet høsten 1942 ble situasjonen mer kritisk.

– Pappa gjemte Sigurd på loftet hos mine besteforeldre i noen uker, helt til politiet ønsket å arrestere resten av familien. Han klarte å plukke dem opp på spektakulært vis rett foran nesen på politiet, men situasjonen var prekær. I flere uker hadde de slitt med å få ut én gutt, og nå hadde de fire stykker, sier Trym.

Sigurds far, David Becker, og hans bror Louis var allerede arrestert av norsk politi og fraktet til fangeleiren Grini.

Jødisk familie ble frastjålet 53.000 kroner

Flere ganger gikk Eggen til Telemark-ledelsen av Milorg for å be om hjelp. Han ville at den jødiske familien skulle hjelpes til Sverige på en av organisasjonens transporthuter.

Hver gang er svaret det samme: – Sett dem på gata og la tyskerne overta. Vi er en militær organisasjon og vil intet ha med jødene å gjøre.

GLEMTE ALDRI

Ifølge sønnen Trym glemte faren aldri dette svaret, og det var noe han gjentok ofte da han fortalte historien. I et radiointervju med NRK-Telemark fra 1996, som Dagen har fått tilgang til, gjentar Eggen det samme svaret.

– Er ikke dette helt i strid med den offisielle historieverjonen vi har fått om at Milorg hjalp jødene over til Sverige? spør journalisten.

– Jeg vet ikke hva de gjorde an-

dre steder, men det er i hvert fall i strid med min erfaring, svarer Eggen.

– Hva kan årsaken ha vært?
– Det må du spørre de overlevende om, sier Eggen.

KOSTET PENGER

I Dagens serie av saker om jødernes flukt har det kommet frem at penger har vært en større del av historien enn det som tidligere var kjent. Penger og betaling var også et sentralt tema i historien om familien Becker. I manuskriptet forteller Eggen om problemer med å finne fluktruter fordi den jødiske familien ikke hadde penger.

«Det var en del snakk om penger. Men dessverre så penger ut til å være mangelvare i den jødiske familien som mange trodde var så godt beslått. Forklaringen fikk jeg først en halv menneskealder senere», skriver han i manuskriptet.

– I 1979 fant pappa ut at familien Becker ikke bare ble nektet hjelp til å flykte høsten 1942, de ble rundstjålet av Milorg. Hva som er årsaken og hvilke motiver som ligger bak kan jeg bare spekulere i, sier Trym i dag.

Eggen svarer det samme i radiointervjuet med NRK som ble tatt opp tre år før hans død. I opp-taket spør journalisten om følgende:

– Familien Becker hadde lagt opp en del penger som skulle sikre dem i eventuell flukt dersom jøder i Norge ble arrestert, hvor ble det av disse pengene?

– De ble stjålet av Milorg, svarer Eggen.

- FAMILIENS FORMUE BLE STJÅLET

Ifølge Trym hadde Sigurds far, David Becker, spart en sum penger i tilfelle familien ble nødt til

å flykte fra nazistene. Han drev en suksessfull handelsforretning i Skien for han ble arrestert høsten 1942, men rakk aldri å fortelle noen i familien hvor pengene var.

– Familiens formue ble stjålet og benyttet til motstandsarbeid, blant annet illegal presse, sier Trym.

Dette ble oppdaget mange år etter krigen gjennom et politiavhør fra 4. april 1948 med Randi Evelyn Hansen. Hun var forlovet med David Beckers bror, Louis, og bokholder i Beckers forretning. I avhøret forteller hun at han gav 25,- kroner i uken i fast støtte tilen kontakt fra hjemmefronten. Det fortsatte hun med da Becker ble arrestert.

I de videre sitatene er navnene på de involverte anonymisert av Dagen. Vi kjenner til deres virkelige identitet.

«En gang under krigen spurte

KJELL STAAL EGGEN: Etter sin død fikk Kjell Staal Eggen ærestildelingen «Righteous Among the Nations» fra den jødiske minneparken Yad Vashem i Jerusalem. Hans sønn tok imot prisen på vegne av sin far i 2013. Foto: Privat

LILLE SIGURD: Jødiske Sigurd Becker som barn, før krigens utbrudd og familien måtte flykte fra Skien. Foto: Privat

SØNN AV MOTSTANDSMANN: Da Trym Staal Eggen vokste opp hadde faren hans et nært forhold til den jødiske familien Becker. – De ble reddet i all hovedsak takket være min far, sier han.

Foto: Johanna Magdalena Husebye

Becker om han kunne få leie en boks i Kreditbanken på mitt navn. Han skulle nytte den til å oppbevare verdier. For jeg ble arrestert – nov. 1942 – kom fru Becker og skulle ha utlevert sine smykker. De lå i boksen i banken. Jeg forsto at hun ikke hadde greie på at det var penger der», forklarer Hansen.

Hennes forklaring kommer det frem at det var omkring 61.000 kroner i boksen, i tillegg til smykker, diamanter, noe gull, en klokke og noen aksjer.

Hansen forteller at hun tok vare på omkring 41.000 kroner etter at bankboksen ble gjennomgått, mens to andre menn som var tilstede tok vare på omkring 10.000 hver. Hun følte raskt at det var for farlig å gå rundt med så mye penger på seg i tyskokkuperte Norge

LES MER

SIGNE: Signe Becker og hennes tre barn ble reddet til Sverige av motstandsmannen Kjell Staal Eggen og en gruppe hjelpere.

Foto: Privat

SIGURD: Sigurd Becker overlevde Holocaust, og ble 91 år gammel. I oppveksten var han som en onkel for Trym Staal Eggen.

Foto: Privat

og forklarer videre at hun leverte pengene hun hadde tatt vare på i en forsegletpakning og henvendte seg til motstandsmannen «Gunnar».

«...Han ville ikke oppbevare dem uten at han visste hva den inneholdt. Vi brøt derfor seglet og telte pengene. Hvis jeg ikke tar mye feil, var det 45 000,- kroner i tusenkronesedler. «Gunnar» fikk også penger av Louis Becker. Det dreide seg om 7-8 000,- kroner».

ERSTATNING FRA STATEN

Ifølge dokumentet ender motstandsmannen «Gunnar» opp med å flykte til Sverige under krigen på grunn av illegalt arbeid. Etter freden oppsøker Hansen han og en annen mann på et kontor i Skien.

«Jeg var meget blid og ønsket «Gunnar» velkommen til Norge igjen og sa det var greit at han kom nå så vi kunne få ordnet opp med pengene til Becker kom tilbake. Da ble de stille begge to og «Leif» fortalte så at pengene var brukt til illegalt arbeide», sier hun i avhøret.

Hansen forklarer at hun ble veldig skuffet over å høre hva som hadde skjedd med pengene.

«Jeg hadde ikke regnet med det, trodde sikkert de ville være i behold til krigens slutt. Jeg regnet ikke med at «Gunnar» ville brukt dem slik uten samtykke av Beckers fordi han var en venn av dem. Jeg mente at han i alle tilfelle kunne varslet meg», sier Hansen.

– Først i 1981 vedkjente den norske stat seg et visst ansvar for dette og utbetalte en erstatning. Det var 55.000 1981 kroner som skulle erstatte 55.000 1942 kroner, sier Trym Staal Eggen.

Sigurd Becker, eller onkel Sigurd som Trym kjente han som, likte ikke å snakke om pengene eller det som skjedd under krigen.

– Sigurd var en stillfarende kar. Han søkte å distansere seg fra det hele og tenke minst mulig på det, sier Trym.

MICHELET-DEBATTEN

Trym har fulgt Michelet-debatten tett denne høsten, og sier farens opplevelser er en av flere saker som Michelet nevner kort i sin bok. I mange år har han jobbet for å få Becker-historien frem i lyset.

– Et så stort verk som det Michelet har laget kan umulig være uangripelig, det vil komme med feil. Men hovedkonklusjonene tror jeg står trygt, mener han.

Etter krigen var Kjell Staal Eggen i mange diskusjoner med

hjemmefronten på debattplass i ulike aviser, da han ofte sendte inn artikler om sine erfaringer under krigen. Motstanden han møtte førte til at han i protest meldte seg ut av krigsinvalidforbundet hvor han var formann.

I et brev som Dagen har fått tilgang til skriver han følgende: «Et forbund som bevisst støtter opp om sensur og historieforkusning vil jeg intet ha med å gjøre!».

MASSEUTRYDDELSEN AV JØDER

I debatten omkring Michelets bok har det blitt hevdet at hjemmefronten, den norske regjeringen og sivile i Norge ikke kjente til hvilken skjebne som møtte de norske jødene i Polen.

Tidligere leder for Hjemmefrontmuseet, Arnfinn Moland, har tidligere kommentert Eggens historie i Telemarksavisa. I et intervju fra 2013 sier han at det er «urimelig og vanskelig å forstå» og at det er en tendens til å demonisere motstandskampen på dette området.

– I tillegg var den uhyrlige skjebnen som vi i dag vet ventet jødene ikke kjent verken for motstandsfolk eller andre høsten 1942. Derimot var det velkjent at man risikerte dødsstraff for dusinvis av motstandshandlinger, noe som gjorde flukt til Sverige helt avgjørende, sa han til avisen.

Trym Staal Eggens far var med å drive den illegale avisen «Nyheters» i Telemark under krigen. Dagen har fått tilgang til to sider fra avisen. Informasjonen i avisen ble distribuert fra hånd til hånd i Norge, og var hentet fra BBC-radiosendinger fra London.

I utgangen fra julaften 1942 er temafølgelsen: «Masseutryddelsen av jøder er i full sving

15.000 KRONER

Etter mange uker i dekningen høsten 1942 fant Kjell Staal Eggen en rute til Sverige for den jødiske familien. For David og Louis Becker var det allerede for sent. De ble sendt til Auschwitz i november 1942.

Sigurd og resten av familien så dem aldri igjen.

To dager etter at «Donau» forlot havnen i Oslo gjorde familien i Skien seg klare for flukt med en svensk fiskeskøyte. Eggen har endelig lyktes med å finne noen som var villig til å frakte familien over til Sverige.

Det var en kald høstkveld og skipet lå ved et kaianlegg i Men-

over hele det akse-kontrollerte Europa. Av Jugoslavias 86.000 jøder er 85.000 allerede utryddet. I Tsjekkoslovakia er 307.000 jøder fengslet. Av Hollands 180.000 jøder er nazistene i ferd med å utrydde 60.000. Landet skal være rensert for jøder innen utgangen av 1943. I Norge er som kjent alle jøder beordret arrestert... Av de arresterte norske jøder er 1.000 på vei mot Polen, hvor det venter dem en fryktelig skjebne».

Videre står det at en erklæring er blitt offentliggjort i London, Moskva og Washington som fordommer «den hensynsløse jødeforfølgelse og myrderiene av jøder i Polen». Erklæringen er signert flere europeiske land, deriblant Norge.

15.000 KRONER

Etter mange uker i dekningen høsten 1942 fant Kjell Staal Eggen en rute til Sverige for den jødiske familien. For David og Louis Becker var det allerede for sent. De ble sendt til Auschwitz i november 1942.

Sigurd og resten av familien så dem aldri igjen.

To dager etter at «Donau» forlot havnen i Oslo gjorde familien i Skien seg klare for flukt med en svensk fiskeskøyte. Eggen har endelig lyktes med å finne noen som var villig til å frakte familien over til Sverige.

Det var en kald høstkveld og skipet lå ved et kaianlegg i Men-

stad ved Skien. Det var Eggen selv og rodde Sigurd, hans mor Signe og to søsken bort til skipet. Den svenske skipperen viste dem et hull i lasterommet hvor den jødiske familien skulle gjemme seg under overfarten. Så ba han om å få snakke med Eggen i styrehuset. Han tok farvel med Sigurd og familien og møtte skipperen der.

– Han skulle ha 15.000 svenske kroner for denne jobben og vi hadde jo ikke en krone. Ikke en norsk krone en gang, sier Eggen i NRR-intervjuet.

Han tømte en pose med Signe Beckers smykker i en bolle som sto fremme og sa det var smykker verdt 75.000 som den svenske skipperen kunne ha som garanti.

– Da eksploderte skipperen og sa «Jeg vil ikke ha smykker, jeg vil ha 15.000 kroner i svensk valuta eller ta pakket og reis til helvete».

Det forklarer Eggen både i manuskriptet sitt og i senere intervjuer på radio og i avis. Trym sier skipperens svar gjorde at faren ble rasende. Han tok opp en pistol og truet skipperen og hans familie på livet.

– Hans fortvilelse ble til et slags iskaldt raseri. Han sa han personlig skulle reise til Sverige og ta hevn om noe skulle tilstøte flyktningene under overfarten. Så forlot han båten og forsvant ut i tåken, sier Trym.

Overfarten til Sverige tok fire dager, men familien Becker kom trygt over og overlevde Holocaust.

«FOR SPESIELT TIL Å UTGIS I NORGE NÅ TIL DAGS»

Manuskript Eggen skrev om det som skjedde ble senere til boken *Skammen* som Trym fikk publisert i 2008, nærmere ti år etter farens død. Han mener faren og Becker-familiens historie er en viktig del av norsk krigshistorie.

– Pappa forsøkte å få boken utgitt mens han levde, men fikk bare avslag. De sa det var «meget interessant, men litt for spesielt til å utgis i Norge nå til dags». Men andre ord tror jeg ikke de turde å ta i det, sier Trym.

I intervjuet med NRR sier Tryms far at han mener «disse tingene blir bevisst foretregt».

Da boken ble lansert på Holocaust-senteret i 2008 kom ikke hjemmefrontmuseet til lanseringen, ifølge Trym.

– Hjemmefrontmuseet har prøvd å dysse det ned eller tie det ihjel heller enn å hjelpe med å fortelle historien. De liker den ikke, sier han.

Norges Hjemmefrontmuseum (NHM) er landets ledende institusjon for okkupasjonshistorie. På deres sider står det at de gjennom sin utstilling, arkiv og bibliotek forsøker å gi et sant og levende bilde av hvilken ulykke og fornedrelse en okkupasjon er for et folk».

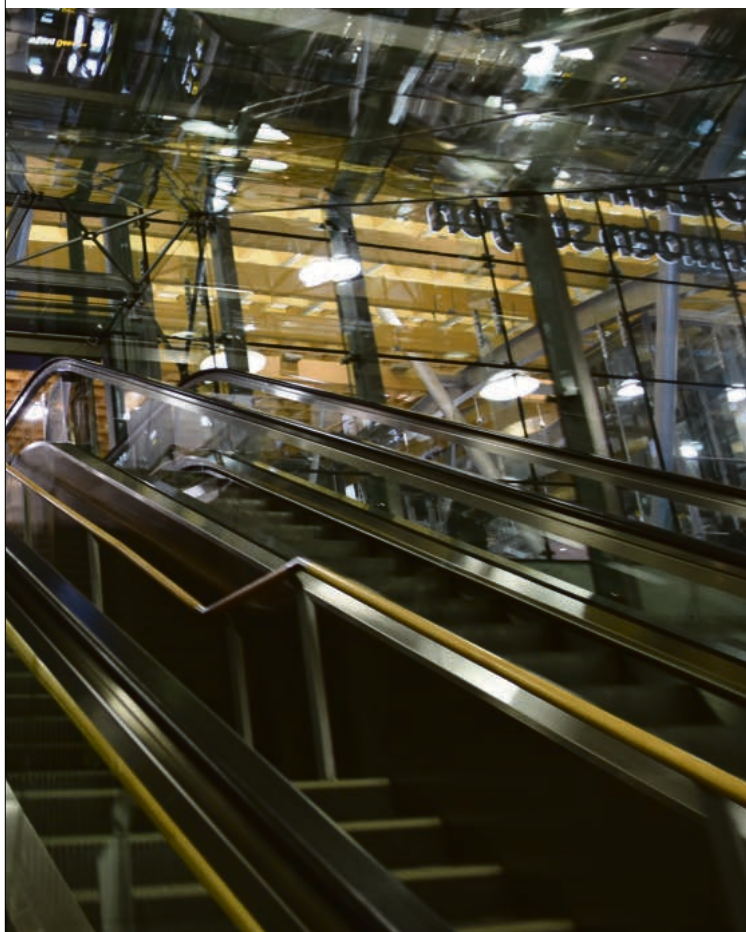
Trym mener de som institusjon burde vært interessert i historien til faren.

– Tror du responsen ville vært annerledes i dag?

ONSDAG 30. DESEMBER 2020

NYHET

7

OSLO: Trym Staal Eggen på vei hjem til Porsgrunn hvor han bor.

Foto: Johanna Magdalena Husebye

– Jeg vet ikke. De er ikke i tvil om at min far var en stor motstandsmann som fortjener heder, men de er ikke noe glad i boken.

Etter at Milorg i Telemark fikk nylidelse i 1943, litt over et halvt år etter at familien Becker var reddet over til Sverige, meldte Eggen seg inn. Han fortsatte å være aktiv i motstandsarbeid gjennom krigen.

I 2013 mottok Eggen ærestilbedingen «Righteous Among the Nations» fra den jødiske minneparken Yad Vashem i Jerusalem for sin innsats. Trym tok imot prisen på vegne av sin far.

Sigurd Becker, som gikk bort i 2015 i en alder av 91 år, har skrevet etterordet i boken til Eggen. Der står det følgende:

«Det er med underlige og vemodige tanker jeg har lest gjennom manuskriptet til Kjell Staal Eggen. Enda så mange ganger vi snakket sammen og har berettet for hverandre om det som skjedde, dukker det opp nye opplysninger som gjør at stadig flere brikker faller på plass. Eggens oppgave har vært å beskrive hvor unnfalende norske myndigheter var overfor den jødiske befolkningen under krigen 1940-45».

Videre skriver han:

«Det begynner å bli tynt i rekene blant dem som klarte å oppnå frihet fremfor gassovner og død. Jeg tror Elie Wiesel har

rett når han skriver at den farligste trusselen mot frihet og humanisme, er likegyldigheten. Kjell Staal Eggen viser oss hvor stor denne likegyldigheten var blant selv ledende mennesker for 60-70 år siden. Vi som slapp unna, er ham og alle medhjelperne hans dypt takknemlige for hva de utførte. Men like stor takknemlighet føler vi fordi de tok kampen opp mot likegyldighet og et forvaklet menneskesyn».

TRIST OG VIKTIG

Lars Rowe, leder av Norges hjemmefrontmuseum, kjenner til familien Beckers historie. Det er en trist og viktig historie, sier han.

– Om behandlingen av Becker-familien bunnet i antisemitisme eller rent profittbegjær, eller en kombinasjon av de to, er vanskelig for meg å si. Men det er liten tvil om at dette er et lite ærerikt kapittel i okkupasjonshistorien.

Rowe sier krise og krig gir store muligheter til selvberikelse.

– Det gjelder ikke bare i krigssituasjoner, men i alle mulige krisesituasjoner. At det har forekommet episoder i norsk sammenheng hvor uhyrligheter har skjedd er hevet over enhver tvil. Også i den norske hjemmefronten fantes det mennesker med antisemittiske holdninger, opportuniste og personer med tvil-

somme motiver. Noe annet er en statistisk umulighet.

FORSKNINGSFELT

Rowe mener det er viktig å fortsette med studier av okkupasjonstiden, og at omstendighetene rundt Holocaust i Norge er et åpenbart forskningsfelt fremover.

– Her ønsker Hjemmefrontmuseet å yte assistanse til historikere, uavhengig av hvilke perspektiver som anlegges.

Han understreker at Norges hjemmefrontmuseum er en nøytral institusjon som har som sin hovedoppgave å tilrettelegge for innsyn i sine arkiv-samlinger.

– Norges hjemmefrontmuseum er ikke hjemmefrontens talerør og skal heller ikke forsvare hjemmefrontens ære. Mange ser ut til å tro det. Når Trym Staal Eggen hevder at vi «dysser ned» eller «tier i hjel» historien om Becker-familiens skjebne, kjenner jeg meg ikke igjen. Vår eneste interesse som arkiv-institusjon er å utføre vårt samfunnsoppdrag – å tilgjengeliggjøre dokumentarisk materiale om okkupasjonstiden – på best mulige måte.

Dennesaken er laget i samarbeid med Senter for undersøkende journalistikk (SUJO) ved Universitetet i Bergen.

Jørgen Sjaastad
Førsteamanuensis,
Matematikk

- Det unike med NLA er fokuset på enkeltmennesket

– Vi vil møte studentene der de er i livet, med sine interesser, gleder og bekymringer. Og vårt mål er at de en dag møter sine elever på samme måte.

Takk til deg som vil gje ei framtidsretta gave til NLA høgskolen!

vøpps 20913

